

ЦЕНТР
ЕКОНОМІЧНОЇ
СТРАТЕГІЇ

АНАЛІТИЧНА
ЗАПИСКА

ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНИХ ВТРАТ УКРАЇНИ ВІД ТИМЧАСОВОЇ ОКУПАЦІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВУ

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

Дослідження зроблено на замовлення Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим і за підтримки Міжнародного фонду «Відродження»

ПІДГОТУВАЛИ:

Дмитро Горюнов
Антон Твардовський
Михайло Кольцов
Вікторія Юзьків
Ганна Сахно
Богдан Прохоров

ДАТА:

16 липня 2021 р.

ЗМІСТ

1.	Вступ.....	5
2.	Методологія.....	6
3.	Огляд літератури.....	8
4.	Втрати суспільства та економіки.....	10
4.1.	Земля.....	10
4.2.	Корисні копалини.....	10
4.3.	Довкілля.....	12
4.4.	Національні рахунки	14
4.5.	Кредитні рейтинги та запозичення	15
5.	Ланцюжки вартості	18
5.1.	Промисловість	18
5.2.	Енергетика	19
5.3.	Логістика.....	20
5.3.1.	Морський транспорт.....	20
5.3.2.	Наземний транспорт.....	23
5.3.3.	Повітряний транспорт.....	23
6.	Доля активів	26
6.1.	Перереєстрація на материку	26
6.2.	Націоналізація та приватизація.....	26
6.3.	Продаж активів.....	28
7.	Втрати держави	30
7.1.	Активи та доходи держустанов та ДП.....	30
7.1.1.	Інфраструктура	31
7.1.2.	Енергетика	33
7.2.	Загальнодержавні податки.....	35
7.3.	Розміщення Чорноморського флоту.....	36
7.4.	Збройні сили	36

8.	Втрати громад	39
8.1.	Активи та доходи КП	39
8.2.	Місцеві податки	40
9.	Втрати бізнесу	42
9.1.	Активи та доходи приватних компаній	42
9.1.1.	Енергетика	43
9.1.2.	Телекомунікації	43
9.2.	Фізичні особи-підприємці	45
10.	Втрати фінансового сектору	47
11.	Втрати населення	50
11.1.	Земля.....	50
11.2.	Нерухоме майно	50
11.3.	Доходи	51
12.	Огляд судової практики	53
13.	Підсумки.....	55
13.1.	Розрахунок втрат	55
13.2.	Висновки.....	56

Центр економічної стратегії – незалежний центр досліджень державної політики. Завдання ЦЕС – підтримка реформ в Україні з метою досягнення стійкого економічного зростання країни. Центр робить внесок у розробку стратегії економічного зростання України, здійснює незалежний аналіз найбільш важливих аспектів державної політики, а також працює над посиленням громадської підтримки реформ. Заснований у травні 2015 року.

Наші принципи:

- Економічна свобода (лібералізація, дерегуляція, приватизація)
- Вільна та чесна конкуренція
- Менша роль держави за підвищення її ефективності
- Інформаційна прозорість та свобода слова
- Верховенство права та захист приватної власності
- Здорові та стабільні державні фінанси
- Економіка, що створена на засадах знань.

Для більш детальної інформації про ЦЕС просимо звертатися до Андрія Федотова, директора з комунікацій (тел.: (044) 492-7970, office@ces.org.ua).

Також запрошуємо відвідати наш сайт www.ces.org.ua та слідкувати за нами у соціальних медіа facebook.com/cesukraine чи twitter.com/ces_ukraine.

1. ВСТУП

В лютому 2014 року Російська Федерація шляхом політичних маніпуляцій та військової сили захопила український півострів Крим та згодом включила його до свого складу, видаючи це рішення за самовизначення населення. Цей акт був частиною російської агресії проти України після революції гідності, яка також включала збройний конфлікт на Сході країни та створення там невизнаних світовим співтовариством двох народних республік.

Окупація Криму зробила недоступною низку активів, які були складовою економіки України. Це корисні копалини, земля та інші природні ресурси. Це активи приватних, комунальних та державних підприємств, більшість з яких фізично неможливо вивезти швидко або, в більшості випадків, взагалі. Деякі з цих активів існують, але недоступні фізично. Деякі інші націоналізовані, а потім приватизовані, або якимось іншим чином змінили власників. Деякі деградують фізично або навіть знищені.

Достеменно невідомо, скільки Україна втратила в грошовому вимірі, хоча певні спроби порахувати цей показник були. Сума втрат конкретних суб'єктів необхідна, щоб спробувати компенсувати ці втрати — через міжнародні суди зобов'язавши Російську Федерацію виплатити відповідні суми або заарештувавши активи суб'єктів, причетних до окупації, в Україні або навіть за кордоном. Загальна сума економічних втрат потрібна для більш масштабних позовів та комунікації з міжнародною спільнотою.

Згідно з результатами парламентських слухань «Стратегія реінтеграції в Україну тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя», що відбулись у вересні 2016 року, Кабінету міністрів рекомендувалось розробити за участю міжнародних експертів, зокрема провідних аудиторських компаній, методики визначення збитків, завданих державі, громадянам України та юридичним особам, що належать до юрисдикції України, внаслідок тимчасової окупації території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Наразі ці рекомендації не виконані.

Дане дослідження є спробою комплексно оцінити економічні втрати України від тимчасової окупації Криму. Забігаючи наперед, загальна оцінка потенційних втрат від тимчасової окупації складає \$135 млрд. Найбільші компоненти цієї суми — корисні копалини (\$52,3 млрд), житлова нерухомість (\$42,8 млрд) та активи приватних підприємств (\$18,5 млрд). На ці три статті припадає 84% від загальної суми. Далі в звіті можна ознайомитись з тим, як саме були отримані ці цифри, з чого вони складаються та як склалась доля відповідних активів на півострові.

2. МЕТОДОЛОГІЯ

Наслідки від окупації оцінювались окремо для таких груп українських стейкхолдерів:

- Економіка/суспільство в цілому (макроекономічний рівень);
- Держава (державні активи, державний бюджет);
- Громади (комунальна власність, місцеві бюджети);
- Приватний бізнес (активи та доходи);
- Фінансовий сектор (активи та доходи);
- Громадяни (майно).

Розрахувати вартість активу можна двома способами. Перший — балансова або ринкова вартість самих активів, другий — через вартість грошових потоків, які вони генерують. Для більшості активів ми використовуємо перший спосіб, оскільки фінансовими потоками в звітності простіше маніпулювати, ніж активами. Тож ми вдавались до використання потоків лише за відсутності надійних цифр щодо балансу.

Використовувались такі джерела даних:

- Державна служба статистики;
- Державне казначейство;
- ДП «Геоінформ»
- Національний банк;
- Міністерство юстиції;
- Міністерство оборони;
- Міністерство інфраструктури;
- Міністерство енергетики та паливних ресурсів;
- Компанія YouControl;
- Російські реєстри ЄГРЮЛ та ЄГРИП;
- Відкриті джерела.

Індивідуальні особливості окремих розрахунків, безпосередні джерела основних та допоміжних даних представлені у відповідних профільних розділах.

Для зручності порівняння всі суми у гривні, євро чи російських рублях, незалежно від джерела, перераховані в долара США. При цьому сума в одиниці, вказаній в первинному джерелі, в будь-якому разі наводиться.

Всі оцінки варто сприймати як максимальні, оскільки вони передбачають, що:

- Власники відповідних активів самі вважають свої активи втраченими.
- Відомі дані щодо активів та грошових потоків є відображенням ринкових цін на відповідні ресурси.

- Ресурс можна продати в повному обсязі за ринковою ціною. Наприклад, це не так у випадку землі сільськогосподарського призначення, яку можна продавати лише з 1 липня 2021 року та з низкою обмежень.
- Бізнес втратив всі активи, включаючи оборотні. Насправді, в окремих випадках активи можна було встигнути вивести, і такі випадки відомі.
- Корисні копалини за сім років окупації були вичерпані. Насправді, добуто лише незначну частину, переважно це енергетичні ресурси та будівельні матеріали.
- У добування корисних копалин немає собівартості. Насправді вона є, але дуже сильно залежить від умов конкретного родовища, тож не може бути усереднена.

3. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Перші оцінки економічних втрат від тимчасової окупації Криму з'явилися невдовзі після власне окупації. Наприкінці квітня 2014 року Міністерство юстиції повідомило, що оцінює збитки України в 950 млрд грн¹ (\$84 млрд за курсом на той момент). За словами Павла Петренка, тодішнього очільника міністерства, ця оцінка не включала втрачену вигоду. Цифра постійно оновлювалась. Наприклад, станом на середину травня 2014 року оцінка перевищила 1 трлн грн (\$88 млрд). Остаточна попередня оцінка Міжвідомчої робочої групи з питань стягнення збитків при Міністерстві юстиції склала 1,2 трлн грн (**\$106 млрд**). У вересні 2015 року депутат **Георгій Логвинський** повідомив про можливе збільшення цієї суми мінімум вдвічі², але офіційно така оцінка не оприлюднювалась.

Згодом почали з'являтися галузеві оцінки. Наприкінці липня 2014 року Міністерство енергетики та вугільної промисловості оприлюднило оцінку втрат паливно-енергетичного комплексу. Оцінка була на рівні **\$300 млрд**, що включало як інфраструктуру, так і поклади горючих корисних копалин (в тому числі на шельфі). За словами Юрія Продана, тодішнього очільника міністерства, потенційні запаси палива на шельфі досягають 2,3 млрд тон умовного палива. «Якщо перевести в газ, то це приблизно 2 трлн куб метрів», — навів приклад міністр³.

В липні 2015 року свою оцінку оприлюднило Міністерство аграрної політики та продовольства. За розрахунками міністерства, втрати основних засобів в сільському господарстві та пов'язаних з ним галузях становлять 201,6 млрд грн (\$9 млрд)⁴. Також, за словами радника міністра Олександра Лієва, анексія зробила неможливим доступ до водних біоресурсів Чорного моря та внутрішніх кримських водойм. Крім того, в Криму знаходились 22 зернових елеватори та три портових термінали, які забезпечували 7,2% перевалки зерна в Україні. Оцінки свої втрат оцінювали також великі українські фінансово-промислові групи. За словам власника Group DF **Дмитра Фірташа**, його втрати в 2014 склали \$1,5 млрд⁵. Це включало також збитки від збройної агресії РФ на Сході та від кризи в цілому, але найбільша частка все ж припадала на Крим, де бізнесмену належали Кримський титан та Кримський содовий завод. В свою чергу, Ігор Коломойський оцінив втрати групи Приват від анексії в \$2 млрд⁶. Він не дав детальних коментарів, посилаючись на особливості арбітражів, але найбільші активи — це власне активи Приватбанку. Найбагатший бізнесмен України **Рінат Ахметов** не

¹ Минюст оценивает убытки Украины от оккупации Крыма в 950 млрд грн – Петренко

<https://interfax.com.ua/news/economic/202643.html>

² Україна збільшить суму збитків за анексію Криму вдвічі

<https://krymsos.com/news/ukrayina-zbilshit-sumu-zbitkiv-za-aneksiyu-krimu-vidvichi/>

³ Юрій Продан: Позиція Росії – не вести газові переговори. Як тут можна шукати компроміс?

<https://glavcom.ua/interviews/125658-jurij-prodan-pozitsija-rosiji-%E2%80%93-ne-vesti-gazovi-peregovori.-jak-tut-mozhna-shukati-kompromis.html>

⁴ Потери от аннексии Крыма в с/х и связанных с ним отраслях оцениваются 201,6 млрд грн – Минагропрод Украины

<https://interfax.com.ua/news/economic/277666.html>

⁵ Дмитрий Фирташ: Если генпрокурор будет меня с цветами встречать, то я приеду с шампанским и шоколадом

<https://glavcom.ua/interviews/130053-dmitrij-firtash-esli-genprokuror-budet-menja-s-tsvetami-vstrechat-to-ja-priedu-s-shampanskim-i-shokoladom.html>

⁶ Коломойский оценивает потери группы "Приват" от аннексии Крыма почти в \$2 млрд

<https://interfax.com.ua/news/economic/279558.html>

озвучував консолідованих оцінок, але найбільший його актив в АРК, компанія «ДТЕК Крименерго», згодом націоналізована, оцінена в \$500 млн⁷.

Єдиним незалежним комплексним дослідженням є звіт американського аналітичного центру Atlantic Council, презентований в червні 2018 року. За оцінками центру, Україна втратила близько **\$100 млрд** через російську агресію (не лише в Криму, але й на Сході)⁸. Деталі цієї оцінки не наводяться, є лише окремі приклади великих втрат. «Після анексії Криму Україна втратила 1,4 мільйонів гектарів землі, які оцінюють у понад 1,8 мільярдів доларів. Окрім цього, українські банки втратили активи, які залишилися у банківських відділеннях, – від 1,7 до 1,9 мільярдів доларів. Росія конфіскувала «Крименерго», як наслідок – Україна втратила 1 мільярд доларів», – говориться в дослідженні.

Вичерпного переліку компонентів немає через особливості методології. У своїй статті⁹ старший дослідник Atlantic Council **Андерс Ослунд** посилається на результати розрахунків відомого французького економіста **Тома Пікетті**. В свої книзі «Капітал у XXI столітті» той стверджує, що за останні 140 років загальна вартість активів у Європі приблизно в чотири рази перевищувала валовий продукт. Застосувавши цей коефіцієнт до частки Донбасу та Криму в українському ВВП та його розміру в 2013 році, дослідник отримав **\$98,4 млрд** втрат, якби Україна втратила ці території назавжди. Якщо провести аналогічний розрахунок лише для Криму, отримаємо **\$28,75 млрд**.

Також є два дослідження, в яких за допомогою моделей загальної рівноваги автори розраховували вплив окупації Криму на загальний ВВП України. **Майкл Баррі** в 2014 році визначив¹⁰, що втрата складає 14,7%, тобто в чотири рази більше, ніж була частка Криму в економіці країни (3,8%). В 2019 році **Зоряна Олексеюк** та **Ганна Щуренберг-Фрош** на основі більш детальної моделі отримали¹¹ значно меншу оцінку – 4,56% (що все ще більше за частку Криму в українському ВВП). Втім, на відміну від прямих оцінок на основі фінансової звітності, такі розрахунки є оціночними та не можуть бути використані як доказ у суді.

Якщо застосувати до цих часток метод, описаний вище, отримаємо оцінку вартості всіх активів від **\$34,75 млрд** до **\$112,32 млрд**.

Існуючі оцінки мають кілька недоліків. По-перше, в міжнародній літературі в принципі відсутні типові методи для розрахунків подібних величин, оскільки за останні кілька десятиріч інших таких прикладів не було. По-друге, наявні оцінки не містять детальної методики та розбивку за компонентами, тож їх неможливо перевірити чи оновити при появі уточнених даних. По-третє, не завжди вказано, станом на яку дату наведена оцінка (що особливо важливо, якщо вона вказана в гривні, яка суттєво девальвувала з моменту окупації).

⁷ ДТЕК ініціював розгляд інвестиційного спору з Росією щодо активів Групи в Криму

<https://dtek.com/media-center/news/dtek-initsiiroval-rassmotrenie-investitsionnogo-spora-s-rossiei-v-otnoshenii-aktivov-gruppy-v-krymu-/>

⁸ 100 мільярдів доларів втратила Україна через російську агресію у Криму та на Сході – дослідження Atlantic Council
<https://uacrisis.org/uk/67317-report-atlantic-council>

⁹ Anders Aslund. Kremlin aggression in Ukraine: the price tag. March 2018

https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2018/03/Kremlin_Aggression_web_040218_revised.pdf

¹⁰ Michael P. Barry. The Loss of Crimea How Much Does Ukraine Lose, and How Much Does Russia Gain, a Computable General Equilibrium Model. Journal of Global Peace and Conflict. June 2014, Vol. 2, No. 1, pp. 103-119
http://jgpcnet.com/journals/jgpc/Vol_2_No_1_June_2014/5.pdf

¹¹ Zoryana Oleksyuk, Hannah Schürenberg-Frosch. Ukraine's unconsidered losses from the annexation of Crimea: What should we account for in the DCFTA forecasts? Review of Development Economics. Volume 23, Issue 2. May 2019. Pages 877-901.
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/rode.12574>

4. ВТРАТИ СУСПІЛЬСТВА ТА ЕКОНОМІКИ

4.1. ЗЕМЛЯ

Площа Криму становить близько 27 тис. км, або 2,7 млн га. Це близько 4,5% від загальної площі України. Але не всю цю площу можна оцінити в грошових метриках. Зокрема, 20% площі займають гори, ще 8% — водойми. Певну кількість займають площі під житловою забудовою, об'єктами інфраструктури, енергетики та промисловості, де основну вартість має не сама земля, а відповідні активи, які на ній знаходяться. А рекреаційна цінність місцевості вже врахована в ціні житлової нерухомості (див. Розділ 10.2).

В Криму відсутні ліси, які мають промислове значення. За даними Держстату, всі роки, за якими є дані, площа рубок головного користування, на якій здійснювалась заготівля деревини, на півострові була нульовою. При цьому заготівля в лісах все ж відбувалась, але обсяги були незначними, в середньому 70 тис. куб метрів на рік, або 0,4% від загальної кількості заготівлі в Україні.

Основний земельний актив, вартість якого можна порахувати — це землі сільськогосподарського призначення. За даними Держстату, в 2013 році посівна площа під урожай в Криму становила 755 тис. га (28% загальної площі Криму). Це зафіксований історичний максимум, в попередні роки ця площа поступово зростала.

Через де-факто відсутність ринку землі (який з низкою обмежень почав діяти лише 1 липня 2021 року), відсутня й ринкова ціна. Нормативна оцінка землі, яка станом на 2020 рік для Криму становить 26 тис. грн за гектар (трохи менше за \$1000), за думкою експертів, є суттєво заниженою з точки зору майбутніх грошових потоків. На основі дисконтування вартості врожаю ми виявили, що такою ціною може бути еквівалент \$4 тис. за гектар. За такою ціною, загальна вартість посівних площ становить близько **\$3 млрд.**

4.2. КОРИСНІ КОПАЛИНИ

Найбільшу цінність в Криму представляють енергетичні корисні копалини. На морському шельфі біля Криму розвідані чималі поклади вуглеводнів. Вони були більш перспективними, ніж поклади на суші (не на півострові, а в Україні в цілому), які вже почали виснажуватись. Також геологічні карти демонструють, що в на півдні Криму знаходиться родовище бурого вугілля (лігніту). При цьому база даних про балансові запаси не містить відповідних записів, а фінансова звітність місцевих компаній — про активні вугледобувні підприємства.

На Керченському півострові знаходиться однойменний залізрудний басейн. Балансові запаси залізних руд становлять майже 900 млн тон бурого залізняку (лимоніту). Фахівці вважають руду важкою для збагачення. Промивка підвищує концентрацію заліза з 40% максимум до 45%. Крім того, підвищений вміст фосфору та сірки, що призводило до корозії сплавів, виготовлених на основі цієї руди. В результаті добування руди в басейні зупинене, а Камиш-Бурунський залізрудний комбінат ліквідовано. Тому оцінка вартості залізної руди не була включена до загальних розрахунків.

Нарешті, в Криму знаходяться поклади негорючих та нерудних корисних копалин — таких, як флюсовий вапняк (детальніше про його використання див. Розділ 4.6.1), будівельний вапняк, глина, пісок, граніт та інші будівельні матеріали.

Таблиця 1. Запаси корисних копалин та їх вартість

Копалина	Запаси	Вартість, \$ млрд
Природний газ	63 млрд куб метрів	18,805
Нафта та конденсат	12 млн тон	3,744
Вапняк будівельний	1,246 млрд тон	16,584
Вапняк флюсовий	992 млн тон	13,190
РАЗОМ	-	55,324

Джерело: ДНВП «Геоінформ України», Держстат, розрахунки ЦЕС

Правовий статус ділянок, на яких вже є користувачі, полягає в тому, що українські ліцензії цих користувачів є дійсними. Протягом останніх років Державна служба геології на надр України неодноразово продовжувало термін дії спеціальних дозволів на надрокористування (виданих, наприклад, Чорноморнафтогазу). За даними служби, в цілому діє 147 таких дозволів. В червні 2015 року Державна дума ухвалила закон, згідно якому користувачі ділянок надр можуть подати заявку на отримання ліцензій згідно з російським законодавством (що робить українські дозволи недійсними), але Україна не визнає цей закон.

4.3. ДОВКІЛЛЯ

DISCLAIMER: Через складність методики розрахунку вартості екосистемних послуг та недоступність всіх необхідних даних монетизація представлених в цьому розділі фактів не проводилась (крім випадків, коли такі розрахунки вже зроблені іншими фахівцями).

Рослинний світ. В липні 2018 року Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб (зараз — Міністерство реінтеграції тимчасово окупованих територій) повідомило про значне зменшення рослинності на півострові¹². Дистанційне зондування встановило, що протягом двох років індекс NDVI (нормалізований відносний індекс рослинності) в окремих частинах Криму знизився до 0,3. В цілому значення індексу скоротилося на 23%. В міністерстві пов'язують це з діями Російської Федерації. «Це може привести до знищення унікальних екосистем Кримського півострову — у тому числі, до знищення заповідних ландшафтів, ерозію ґрунту, неможливості ведення традиційного сільського господарства», — говориться в повідомленні МінТОТ.

Забруднення води. В 2016 році Міністерство екології та природних ресурсів повідомило про аварію та витік нафтопродуктів в Чорному морі, біля Севастополя¹³. В травні 2017 року прокуратура Криму відкрила кримінальне провадження за фактом порушення екологічних норм під час будівництва Керченського мосту¹⁴. За інформацією Інституту водних проблем і меліорації НАН України, орієнтовні збитки, заподіяні оточуючому середовищу Чорного та Азовських морів при будівництві Керченського мосту, за умови необхідності кріплення морських берегів, становитимуть щонайменше **10 млрд грн.** (близько \$370 млн).

В лютому 2019 прокуратура зафіксувала незаконне добування піску з дамби Нижньо-Чурбаського водосховища (місто Керч), внаслідок чого токсичні речовини потрапляють на міських пляж та потім в Чорне море¹⁵. В квітні 2020 року прокуратура АРК зафіксувала чергові факти забруднення акваторії Чорного та Азовського морів нафтопродуктами та іншими паливно-мастильними матеріалами з танкерів¹⁶.

Комплексе забруднення. В ніч на 24 серпня 2018 року на півострові відбувся великий викид токсичних речовин в атмосферу, який потім випадав у вигляді осаду. Про це скаржились жителі Армянська та Красноперекопська. В дерев опадало листя, люди скаржились на кашель, біль у горлі, нудоту та висип, насамперед в дітей. Згодом виявилось, що це сірчаний ангідрид, який випаровувався з кислотного накопичувача заводу ТОВ «Титанові інвестиції» (раніше називався «Кримський титан»)¹⁷. Завод був зупинений на півтори місяці.

¹² В Крыму зафиксировано значительное уменьшение растительности из-за действий России
<https://interfax.com.ua/news/general/518024.html>

¹³ Глава Минэкологии Украины сообщил, что в Черном море возле Севастополя произошла авария с утечкой нефтепродуктов
<https://interfax.com.ua/news/general/342671.html>

¹⁴ Будівництво мосту через Керченську протоку може призвести до екологічної катастрофи
https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=207548&fp=880

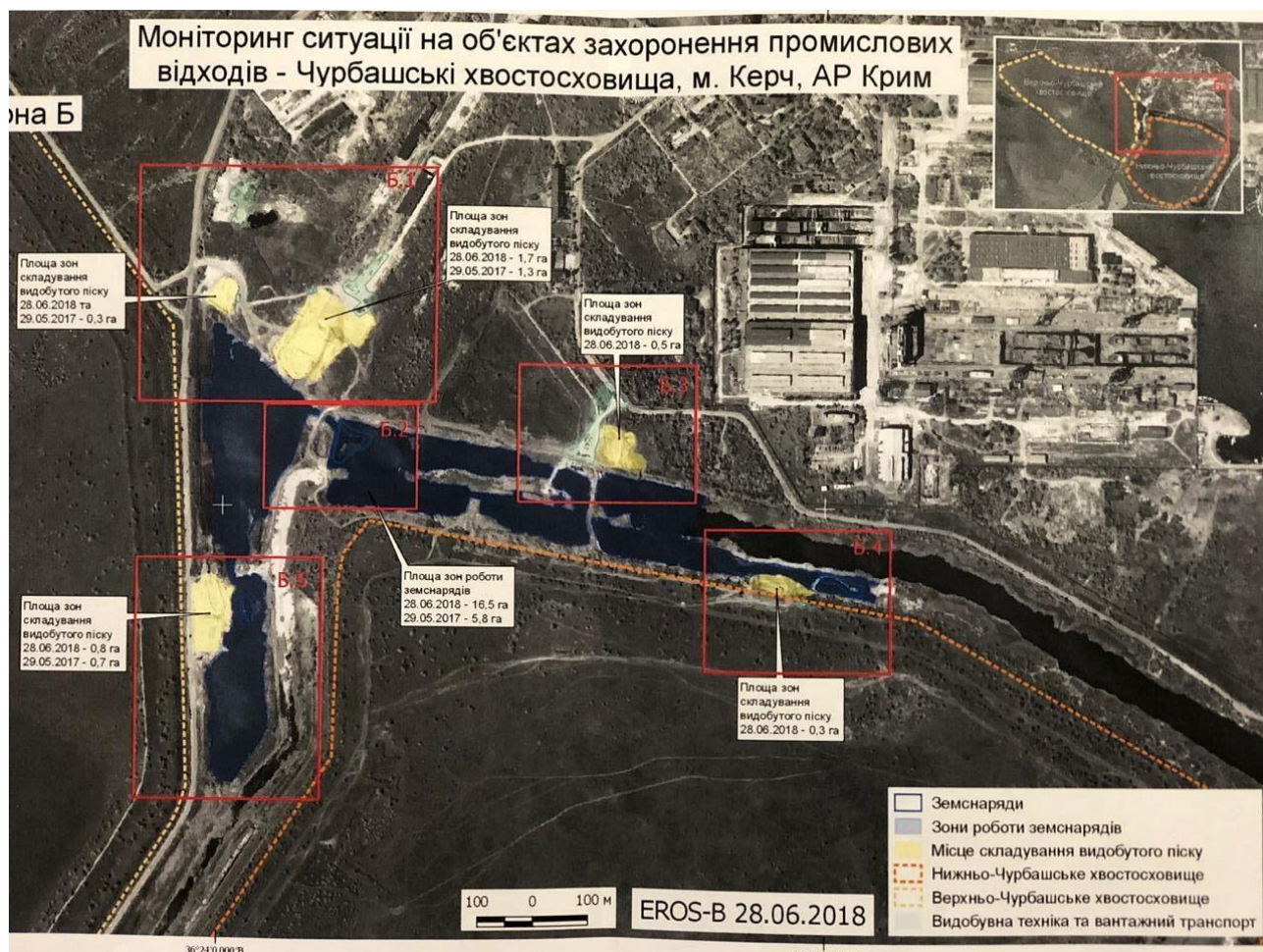
¹⁵ Під процесуальним керівництвом прокуратури АР Крим здійснюється досудове розслідування у кримінальному провадженні за фактом незаконного забруднення Чорного моря
https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=245027&fp=440

¹⁶ Прокуратура та поліція автономії зафіксували черговий факт порушення державою-окупантом екологічних норм в Криму
https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=270659&fp=180

¹⁷ Климкин заявил об экологической катастрофе в оккупированном Россией Крыму
<https://interfax.com.ua/news/general/529076.html>

В серпні 2019 року Міністерство з питань тимчасово окупованих територій повідомило, що в Криму збільшилися обсяги добування токсичного піску з двох хвостосховищ, в яких зберігались відходи збагачення руд Камиш-Бурунського залізорудного комбінату, який припинив свою діяльність ще в 1994 році¹⁸. Пісок містить миш'як (концентрація перевищує допустиму в 500 разів), сурму, ванадій, хром, фосфор та інші токсичні елементи. За даними міністерства, отриманими за допомогою космічних спостережень, площі добування піску на цих сховищах склали 24,27 га та 7,9 га, відповідно. Також на знімках зафіксована добувна техніка та вантажівки. Формально, окупаційна кримська влада заборонила добування токсичного піску, але відповідне судове рішення не виконується. В МінТОТ вважають, що пісок використовується для будівництва об'єктів інфраструктури.

Рисунок 1. Добування токсичного піску з хвостосховищ

Джерело: Прокуратура АРК та м. Севастополя

Ядерна безпека. Ще один екологічний ризик (наразі не реалізований) — це наявність в Криму ядерного об'єкту, до якого вже сім років не має доступу ані Україна, ані Міжнародна агенція з ядерної енергії (МАГАТЕ)¹⁹. Це учбово-науковий ядерний центр ІЯЦ-200, оснащений дослідним реактором ІР-100. Центр входить до складу Севастопольського національного університету ядерної енергетики та промисловості. Потужність реактору невелика (теплова потужність 200 КВт, що в 15 тис. разів менше

¹⁸ На территории Крыма увеличилась площадь добычи токсичного песка – МинВОТ
<https://interfax.com.ua/news/general/605197.html>

¹⁹ В Крыму есть ядерный объект, и Украина вынуждена будет привлечь инспекторов МАГАТЭ для его охраны – Сенченко
<https://interfax.com.ua/news/general/199553.html>

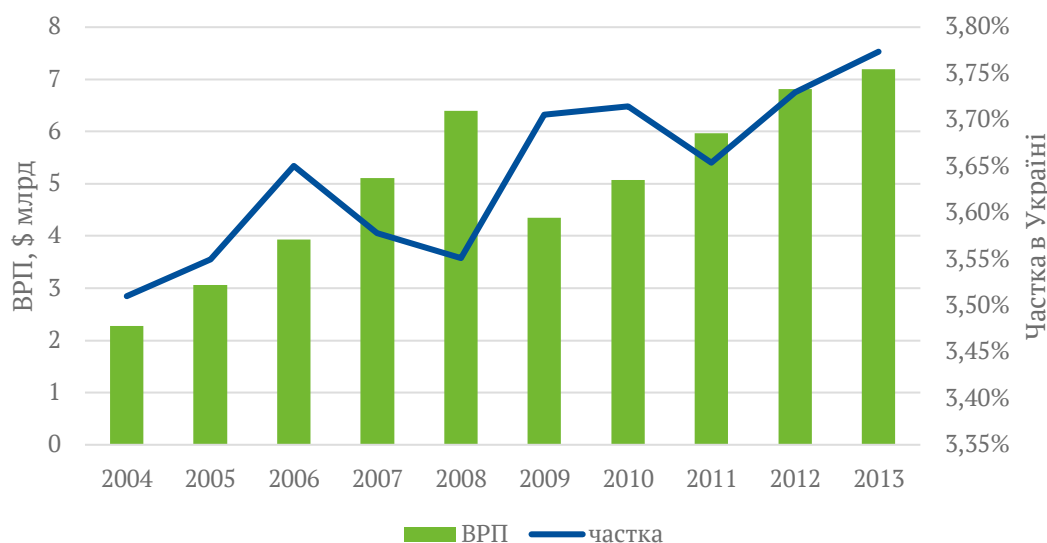
за потужність реакторів, встановлених на діючих українських АЕС), але певні ризики він все ж створює. За даними російської сторони, в березні 2014 року реактор був зупинений та законсервований.

4.4. НАЦІОНАЛЬНІ РАХУНКИ

DISCLAIMER: Наведена інформація не включена до розрахунків та наводиться довідково.

За останній до окупації повний рік, 2013-й, валовий регіональний продукт (ВРП) Криму склав 57,5 млрд грн (або \$7,2 млрд). На Крим стабільно припадало понад 3,5% від внутрішнього валового продукту (ВВП) України.

Графік 1. Валовий продукт Криму

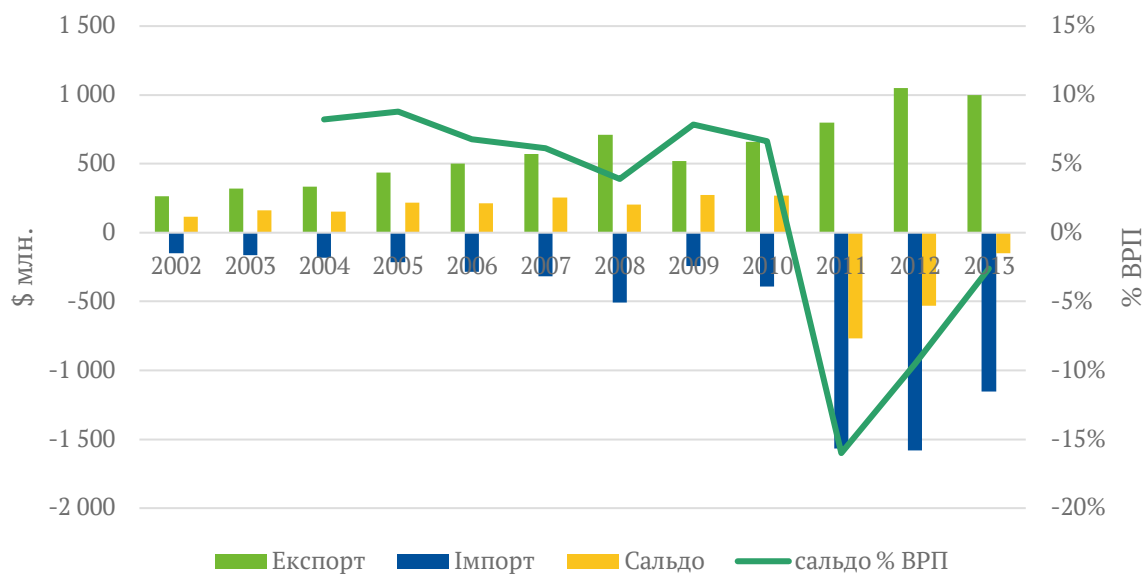
Джерело: Держстат

Державна служба статистики не публікує міжрегіональних таблиць витрати-випуск, але за багатьма групами товарів АРК був внутрішнім нетто-імпортером. За даними служби за січень-жовтень 2015 року, поставки на півострів з материкової України склали \$702 млн., тоді як зворотні поставки — в 27,5 разів менше, лише \$25,5 млн. Зокрема, в Крим постачалась електрична енергія та продукти харчування. Також на півострові були розташовані певні активи, які входили до національних ланцюжків доданої вартості, насамперед в хімічній промисловості (детальніше див. Розділ 4.6).

З точки зору зовнішньої торгівлі товарами, баланс був різним в різні історичні періоди. З 2002 по 2010 роки АР Крим разом із Севастополем експортували більше, ніж імпортували (дані до 2002 року недоступні). Але починаючи з 2011 року, півострів суттєво наростив обсяги імпорту, які не були компенсовані експортом, який теж зростає.

Рекордне негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу (-\$768 млн) було зафіксоване в 2011 році, коли імпорт перевищив експорт приблизно вдвічі.

Графік 2. Зовнішня торгівля товарами

Джерело: Держстат

Регіональну статистику щодо торгівлі послугами Держстат в ті роки не оприлюднював, але відомо, що основний грошовий потік забезпечували туристи, насамперед, з тієї ж Росії.

Графік 3. Туристи з Російської Федерації

Джерело: Держстат, дані для України в цілому

4.5. КРЕДИТНІ РЕЙТИНГИ ТА ЗАПОЗИЧЕННЯ

Події в Україні наприкінці 2013 року та протягом 2014-2015 років, включаючи тимчасову окупацію Криму, призвели до найбільш затяжного та найбільш глибокого циклу зниження суверенних кредитних рейтингів України за всю історію присвоєння нашої державі таких рейтингів (див. Графік 4). Безпосередньо анексія згадується лише в рішенні Moody's, датованому 4 квітня 2014 року²⁰, але

²⁰ Moody's downgrades Ukraine's government bond rating to Caa3; negative outlook

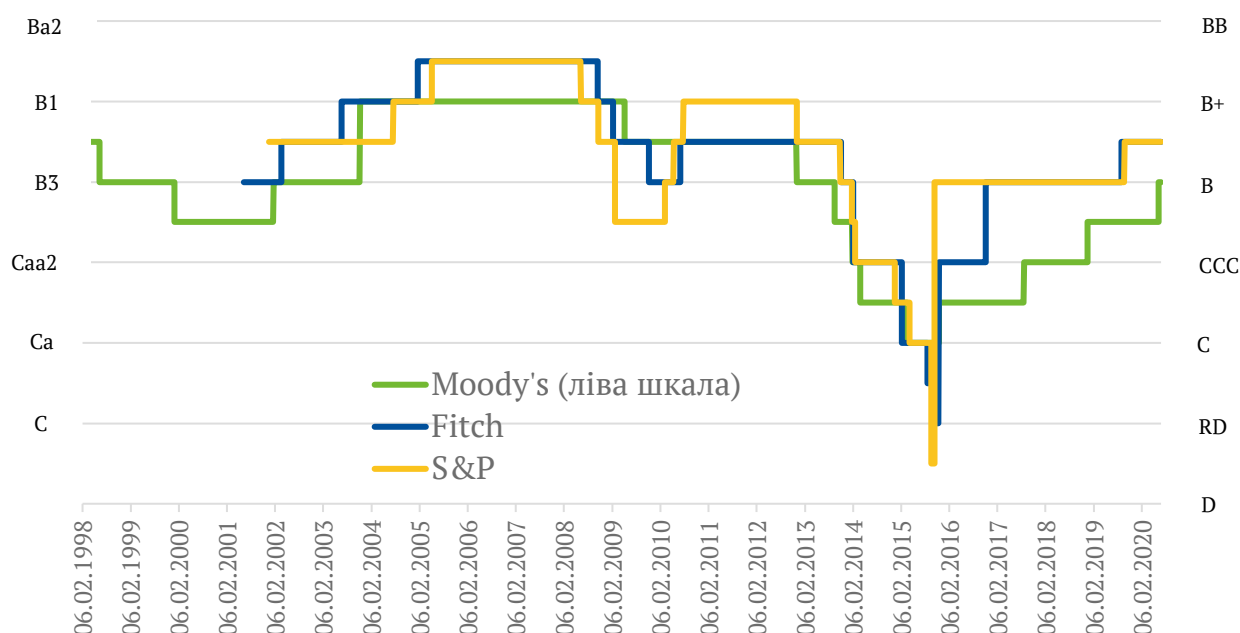
https://www.moody's.com/research/Moodys-downgrades-Ukraines-government-bond-rating-to-Caa3-negative-outlook--PR_294199

очевидно, що всі тодішні події варто розглядати комплексно. Агенція відома найбільш песимістичним поглядом серед «великої трійки», вона швидше знижує рейтинги та повільніше підвищує.

The first driver underlying Moody's decision to downgrade Ukraine's sovereign rating is the escalation of the country's political crisis, which led to a regime change in late February, followed by the suspension of Russia's financial support programme. Since then, Ukraine's relations with Russia have deteriorated further, as the latter lent its support to a local referendum in Crimea which ultimately led to Russia's annexation of Crimea.

Сумарний ефект циклу зниження рейтингів для вартості запозичень — додаткові 5 відсоткові пункти. Згодом рейтинги відновились, незважаючи на продовження окупації Криму. Але вони все ще на дві сходинки нижче за історичні максимуми 2006-2007 років.

Графік 4. Суверенні кредитні рейтинги України

Джерело: Trading Economics

Через анексію гострим стало питання обслуговування боргу кримського уряду. Ще у 2011 році Верховна Рада Автономної Республіки Крим розмістила облігації серії "А" в кількості 133 тис шт на 133 млн грн (16,6 млн доларів США) з відсотковою ставкою на весь термін обігу 14,5% річних і виплатою відсотків щоквартально. Реєстроутримувачем по даній позиції був Нацбанк України, а андерайтером виступила київська інвестиційна компанія «Дрегон Кепітал». Через пропущені купонні платежі у березні 2014 року, міжнародна рейтингова агенція S&P понизила довгостроковий рейтинг регіону з CCC до дефолтного D²¹. Для здійснення виплат Мінфін Криму звернувся до НБУ із запитом про надання реєстру власників облігацій, проте не отримав відповіді завчасно.

Через несплату за боргом, у 2015 році кіпрська компанія DRGN Limited подала в Арбітражний суд Москви позов до Мінфіну РФ, Держраді і Раді міністрів Республіки Крим з вимогою виплатити зобов'язання по зазначених облігаціях у розмірі €1,142 млн, термін погашення яких настав у період з

²¹ S&P знизило рейтинг Криму до дефолтного рівня "D" <https://ua.interfax.com.ua/news/general/198762.html>

20 по 22 червня 2014 року. Позов був індивідуальним спором між кіпрською компанією, яка придбала облігації у "Дрегон Капітал", андерайтера облігацій. Питання повернення коштів досі залишається невирішеним.

Невирішеним залишається й питання так званого «боргу Януковича». У 2013 році Україна випустила євробонди на суму \$3 млрд з терміном погашення 20 грудня 2015 року, які купила Росія на кошти Фонду національного добробуту (агентство Standard & Poor's присвоїло єврооблігаціям України рейтинг B-, який відповідав суверенному рейтингу держави на той час). Новий уряд Арсенія Яценюка своєчасно здійснював усі купонні виплати, але вже у грудні 2015 року Україна заявила, що борг є недійсним і не підлягає примусовому виконанню.

Уряд запровадив мораторій на виплати за вказаними єврооблігаціями, анонсувавши дефолт. Аргументом Мінфіну стало те, що договір про запозичення був недійсним і не підлягав примусовому виконанню через порушення внутрішнього законодавства і встановлених українськими нормативними актами процедур при випуску єврооблігацій, а також тиск з боку РФ протягом всього 2013 року з метою не допустити укладення Україною Угоди про асоціацію з ЄС²². Також, за заявою уряду, анексія Криму «створила проблеми для української економіки і обмежила її можливості для погашення боргу»²³.

В результаті російська сторона подала позов до Високого суду Англії про стягнення заборгованості²⁴. Україна запропонувала провести реструктуризацію боргу на загальних з комерційними кредиторами умовах, на що російська сторона не дала згоду, наполягаючи на суверенному, а не комерційному характері боргу²⁵. Пізніше суверенність боргу визнав МВФ, який виступав медіатором у перемовинах²⁶. Після низки судових рішень на користь однієї чи іншої сторони, а також їхніх оскаржень через апеляції, Верховний суд Англії та Уельсу відклав розгляд справи на невизначений строк.

Головними природними ресурсами, вартість яких можна поррахувати, є земля сільськогосподарського призначення та доведені поклади корисних копалин (у випадку Криму це насамперед природний газ та сира нафта). Екосистемні послуги поррахувати значно важче. Нарешті, макрофінансові наслідки очевидні, але вони є наслідком не окремо окупації, а всього комплексу агресивних дій Російської Федерації у відношенні до України.

²² Україна готова к переговорам по долгу перед РФ <https://interfax.com.ua/news/economic/369613.html>

²³ Высокий суд Лондона начал рассмотрение иска России к Украине по долгу <https://interfax.com.ua/news/economic/397151.html>

²⁴ Украина подтверждает готовность к переговорам с РФ по \$3 млрд долгу по еврооблигациям <https://interfax.com.ua/news/economic/373231.html>

²⁵ Суд с РФ по еврооблигациям на \$3 млрд может продлиться до двух лет <https://politics.segodnya.ua/politics/sud-s-rf-po-evroobligaciyam-na-3-mlrd-mozhet-prodlitsya-do-dvuh-let-720936.html>

²⁶ МВФ визнав офіційний статус боргу Януковича <https://www.epravda.com.ua/news/2015/12/17/572637/>

5. ЛАНЦЮЖКИ ВАРТОСТІ

5.1. ПРОМИСЛОВІСТЬ

З окупацією Криму Україна втратила підприємство «Чорноморнафтогаз», дочірню компанія «Нафтогазу України». Воно щорічно добувало до 1,7 млрд кубометрів природного газу (8,5% від загальноукраїнського обсягу). Програма розвитку підприємства передбачала освоєння до 2015 року семи нових родовищ та дооснащення двох діючих. В результаті цих заходів річний видобуток повинен був збільшитись до 3 млрд кубометрів. Запаси газу на шельфі оцінювались в 2 трлн кубометрів.

В Криму знаходиться Балаклавське рудоуправління — одне з небагатьох підприємств, яке добуває вапняк. Це важлива сировина для металургії. Вапняк входить до складу флюсу; на кожен тону виробленого металу потрібно близько 350 кг флюсу. Враховуючи, що інші два українських родовища — Докучаєвський флюсодоломітний комбінат та Комсомольське рудоуправління — залишились на неконтрольованій урядом території Донбасу, це залишило українську економіку без важливої сировини. По-перше, її довелося імпортувати (причому імпортний вапняк дорожче українського), по-друге, перехід на нових постачальників означав зміну певних характеристик вапняку, що викликало певні проблеми з обладнанням. Також вдалося частково наростити добучу в Новотроїцькому рудоуправлінні та на невеликих родовищах Західної України. Все це вимагало часу, тому на початку 2015 року українська металургія була на грані зупинки²⁷.

На півночі півострова знаходиться підприємство «Кримський титан», найбільший виробник діоксиду титану у Східній Європі. Речовина використовується насамперед для виробництва фарб (титанових білил), а також пластмас, гуми, ламінованого паперу, косметики, будівельних матеріалів тощо. Завод належить Ostchem Holding підприємця **Дмитра Фірташа**.

Сировина для виробництва — ільменіт, який постачає Іршанський гірничо-збагачувальний комбінат (Житомирська область). Комбінат з 2014 року входить до складу державної Об'єднаної гірничо-хімічної компанії (ОГХК), аукціон з продажу акцій якої заплановано на 31 серпня²⁸. Відповідно, із початком логістичних проблем між материком та півостровом, цей ланцюжок був порушений. Альтернативних потужностей не вистачає. Також діоксид титану виробляють на державному «Сумихімпромі», але потужність цього заводу значно менша. Крім того, має місце незадовільний фінансовий стан підприємства (з початку 2012 року триває банкрутство).

Також на півострові працював Кримський содовий завод в Красноперекопську. Він виробляв кальциновану соду — важливу сировину для виробництва скла, а також для низки інших галузей. Завод теж належав **Дмитру Фірташу**, який сконцентрував значну кількість газових та хімічних активів України. КСЗ був єдиним з трьох содових заводів України, який продовжував працювати. Інші — в Слов'янську (Донецька область) та Лисичанську (Луганська область) давно припинили функціонувати. Після окупації Україна змушена була імпортувати цю сировину.

Щоб компенсувати цю втрату, в останні роки розглядається можливість будівництва нового заводу в Донецькій області, наприклад, в Слов'янську (на базі старого заводу) або біля Краматорську. Як

²⁷ Конфликт с Россией лишил Украину известняка. Металлурги наращивают импорт <https://delo.ua/business/konflikt-s-rossiej-lishil-ukrainu-izvestnjaka-metallurgi-narasch-298023/>

²⁸ Аукцион по продаже ОГХК пройдет 31 августа – глава ФГИ <https://interfax.com.ua/news/economic/751382.html>

повідомив в травні 2021 року голова Донецької обласної адміністрації **Павло Кириленко**, проект з будівництва такого заводу в передмісті Краматорську передбачає інвестиції на суму \$575 млн²⁹.

5.2. ЕНЕРГЕТИКА

З окупацією Криму Україна втратила частину ринку електроенергії. У звичайному режимі Крим отримував електроенергію з материкової частини України по чотирьом ЛЕП (3х330 кВ, 1х220 кВ). Фактичне сальдо перетоків електроенергії між континентальною частиною України і Кримом в 2013 році склало +5,957 млрд кВт-год. Власне виробництво електроенергії на території АРК в 2013 році склало лише 1,171 млрд кВт-год (з них ТЕЦ — 828 млн кВт-год, СЕС — 297 млн кВт-год, ВЕС — 46 млн кВт-год), у той же період автономія спожила 7,128 млрд кВт-год.³⁰ За середніми цінами експорту та імпорту е/е в 2021 році, вартість сальдо становить **\$332 млн**.

12 грудня 2014 року ДПЗД «Укрінтеренерго» затвердив положення про організацію та проведення аукціонів з продажу електроенергії на тимчасово окуповану територію Автономної Республіки Крим, згідно з яким приватні компанії отримали можливість постачати електроенергію споживачам півострова. Згідно з положенням, аукціони повинні були проходити щомісяця. Потенційні учасники торгів, зокрема, повинні мати ліцензію на право здійснення діяльності на передачу електроенергії за регульованим тарифом або її поставку за нерегульованим тарифом.

Положення про проведення аукціонних торгів було розроблено відповідно до вимог урядової постанови №698 від 10 грудня 2014 року, яким відмінялась державна монополія на поставку електроенергії до Криму і на ринок допускалися приватні компанії.³¹ До того «Укрінтеренерго» мало право продавати Криму електроенергію тільки постачальникам за регульованим тарифом («ДТЕК Крименерго» і «Севастопольенерго»).

Разом з тим, аукціон з продажу е/е в Крим в період з 1 січня по 31 грудня 2015 року було визнано недійсним через відсутність заявок, а вже в січні 2015 року стало відомо про контракт між «Укрінтеренерго» і російським «Інтер РАО» про постачання електроенергії з Росії в Україну і з України в Крим.^{32,33}

З 2016 року електроенергія до Криму не постачається через підлив опор електропередачі на адміністративному кордоні з Кримом наприкінці 2015 року (див. вище). Електрогенерація на півострові забезпечується генераторними установками, привезеними з Росії, енергомостом з Кубані та власною генерацією.³⁴

В сфері постачання газу Україна (точніше, один район), навпаки, втратила можливість отримувати ресурс. Газопровід міста Генічеськ приєднаний до газотранспортної системи окупованого Криму. 2

²⁹ Донецкая ОГА предлагает инвестпроекты по производству соды на \$575 млн и бумаги из мела на \$10 млн
<https://interfax.com.ua/news/investments/746823.html>

³⁰ Глава Міненерговугілля запропонує Кабміну продовжити договір про постачання електроенергії до Криму на 2016 рік
<https://ua.interfax.com.ua/news/general/303543.html>

³¹ Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 7 травня 2014 р. №148
<https://www.kmu.gov.ua/npas/247811667>

³² Інформація про Аукціон з продажу електричної енергії
<https://uie.kiev.ua/novyny/informatsiya-pro-auksion-z-prodazhu-elektrychnoyi-energiyi/>

³³ Імпорт електроенергії – вигода чи збитки? <https://uie.kiev.ua/novyny/import-elektroenergiyi-vygoda-chy-zbytky/>

³⁴ Нестача електроенергії в Криму до 2030 року може досягти 350 МВт
<https://ua.krymr.com/a/news-elektroenerhiia-krym/31265503.html>

січня через зниження температури повітря нижче -14 градусів і обмеженої потужності видобутку газу на місцевому Стрілковому родовищі, тиск в газопроводі в Генічеську знизився нижче нормативного рівня, що призвело до припинення газопостачання більшості споживачів міста. Тоді захоплений окупаційною кримською владою «Чорноморнафтогаз» заявив, що збільшив обсяги постачання газу до міста, тоді як українська сторона ці заяви відкидала.³⁵

Врешті «Нафтогаз» роз'яснив, що газ до Генічеська постачався зі Стрілкового родовища, що знаходиться під контролем України. Видобуток газу стабільний упродовж року, але зміна потреби в споживанні призводить до того, що влітку частина газу постачалась на зберігання до сховищ на окупованій території, а взимку цей газ повертався до Генічеська.³⁶

У 2016 році державна і місцева влада почала переводити бюджетні установи Генічеська на альтернативне паливо, паралельно ініціювавши будівництво газопроводу з підконтрольного пункту Асканія Нова вартістю 220-240 млн грн.³⁷ Станом на 2021 рік газопровід не побудований³⁸, на мапі АТ «Херсонгаз» цей газопровід відображено як «перспективний».³⁹ Натомість для покращення ситуації з газопостачанням у 2020 році було пробурено додаткову свердловину на Стрілковому родовищі, вартістю 60 млн грн.⁴⁰

5.3. ЛОГІСТИКА

5.3.1. МОРСЬКИЙ ТРАНСПОРТ

Російська Федерація з початку окупації Криму контролює Керченську протоку, по якій до анексії проходив державний кордон та яка поєднує Азовське і Чорне море. Зокрема, РФ захопила підприємство-оператора Керченської паромної переправи, а також збудувала 19-кілометровий міст між півостровом і материковою територією Росії.

19 лютого 2018 року Україна подала свій меморандум в арбітражному провадженні проти РФ відповідно до Конвенції ООН з морського права, який доводить, що РФ порушила суверенні права України в Чорному та Азовському морях і в Керченській протоці.⁴¹

15 травня 2018 року було відкрито Керченський міст між півостровом та материковою частиною Росії. Це дало їй можливість здійснювати незаконний контроль над судами, які перетинають Керченську протоку, і блокувати в будь-який момент українські порти в Азовському морі. Секретар РНБО

³⁵ «Нафтогаз України» опровергает поставки российского газа в Генчиск <https://ru.krymr.com/a/news/27468259.html>

³⁶ Генчиск обеспечивается газом исключительно украинской добычи <https://www.naftogaz.com/www/3/nakwebu.nsf/0/CF09E521FBFE5CC4C2257F310032BD87>

³⁷ Стоимость нового газопровода на Генчиск составит около 220-240 млн грн <https://interfax.com.ua/news/economic/392658.html>

³⁸ Для населенных пунктов на адмгмежі з окупованим Кримом побудують 96-кілометровий газопровід <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3264188-dla-naselenih-punktiv-na-adminmezi-z-okupovanim-krimom-pobuduut-96kilometrovij-gazoprovid.html>

³⁹ Схема трубопроводів Херсонгазу https://gaz.kherson.ua/?page_id=471

⁴⁰ Світлана Нежнова: «Газопровід з Генічеська відкриває перспективи нарощування видобутку на Стрілковому» <https://expro.com.ua/statti/svtlana-ninova-gazoprovd-z-gencheska-vdkriva-perspektivi-naroschuvannya-vidobutku-na-strlkovomu>

⁴¹ ЦТС, 17.02.2018. МИД направил меморандум в арбитражном производстве против России по конвенции ООН по морскому праву. https://cfts.org.ua/news/2018/02/19/mid_napravil_memorandum_v_arbitrazhnom_proizvodstve_protiv_rossii_po_konventsii_oon_po_morskому_pраву_45699

Олександр Турчинов заявляв у зв'язку з цим (цитата Інтерфакс): «Складність ще й у тому, що відразу після конфлікту навколо острова Тузла (кінець 2003 року — Авт.) Україна під тиском Росії підписала угоду, згідно з яким Азовське море визначено як внутрішнє море двох держав. І цей статус не дозволяє чітко фіксувати лінію морського кордону і дає можливість для інтенсифікації провокацій з боку РФ».⁴²

25 листопада 2018 року при переході з Чорного в Азовське море російськими прикордонниками із застосуванням зброї були захоплені три українські військові кораблі та 24 члени екіпажів. Під час захоплення рух Керченською протокою було перекрито також для торгових суден.⁴³

Через шість місяців Міжнародний трибунал ООН з морського права (МТМП) виніс рішення, яким зобов'язав Російську Федерацію звільнити три українських кораблі і 24 українських моряків, захоплених в районі Керченської протоки в листопаді 2018 року, і дозволити їм повернутися в Україну.⁴⁴

Хоча в Азовському морі діють і російські порти, відкидати повного перекриття каналу для проходу комерційних суден через Керченську протоку не можна (в тому числі й через ризик руйнування мосту). В такому разі, за оцінками, Україна може дозволити повністю перенаправити експортні потоки через порти Чорного моря, хоча таке перенаправлення експорту призведе до зменшення маржі для виробників сталі та зерна.

Додаткові витрати на транспортування залізницею до Чорного моря можуть скласти 9-15 дол. за тону сталі і 5-10 дол. за тону зерно.⁴⁵

Навіть повне закриття Керченської протоки не призведе до повної втрати експорту та зайнятості в ланцюгах вартості сталі та зерна, хоча значно вплине на Маріуполь та Бердянськ через закриття портів, зокрема до втрати близько 5 тисяч робочих місць у порту Маріуполя та близько 1,5 тисяч у Бердянському порту.⁴⁶

Середня вартість затримок суден в Азовському морі сягнула максимум 15 доларів США за тону у листопаді 2018 року (коли Росія захопила українські кораблі), а її довжина – 124 годин, хоча до того і після того вартість і довжина затримок була значно меншою (див. рисунок 2 нижче).

Згідно з резолюцією ГА ООН 68/262 від 27 березня 2014 року, протиправна агресія Російської Федерації не змінює статус Криму як частини суверенної території України, яка залишається прибережною державою по відношенню до акваторій, прилеглих до Криму, включаючи територіальне море, що тягнеться на 12 морських миль від його узбережжя.

⁴² Керченский мост стал серьезной угрозой безопасности Украины – Турчинов. <https://interfax.com.ua/news/general/513245.html>

⁴³ Украинские корабли были обстреляны, когда возвращались в Одессу, не получив информации о возможности пройти под керченским мостом. <https://interfax.com.ua/news/general/547942.html>

⁴⁴ Международный морской трибунал обязал Россию освободить три украинских корабля и 24 моряка и позволить им вернуться в Украину <https://interfax.com.ua/news/general/589458.html>

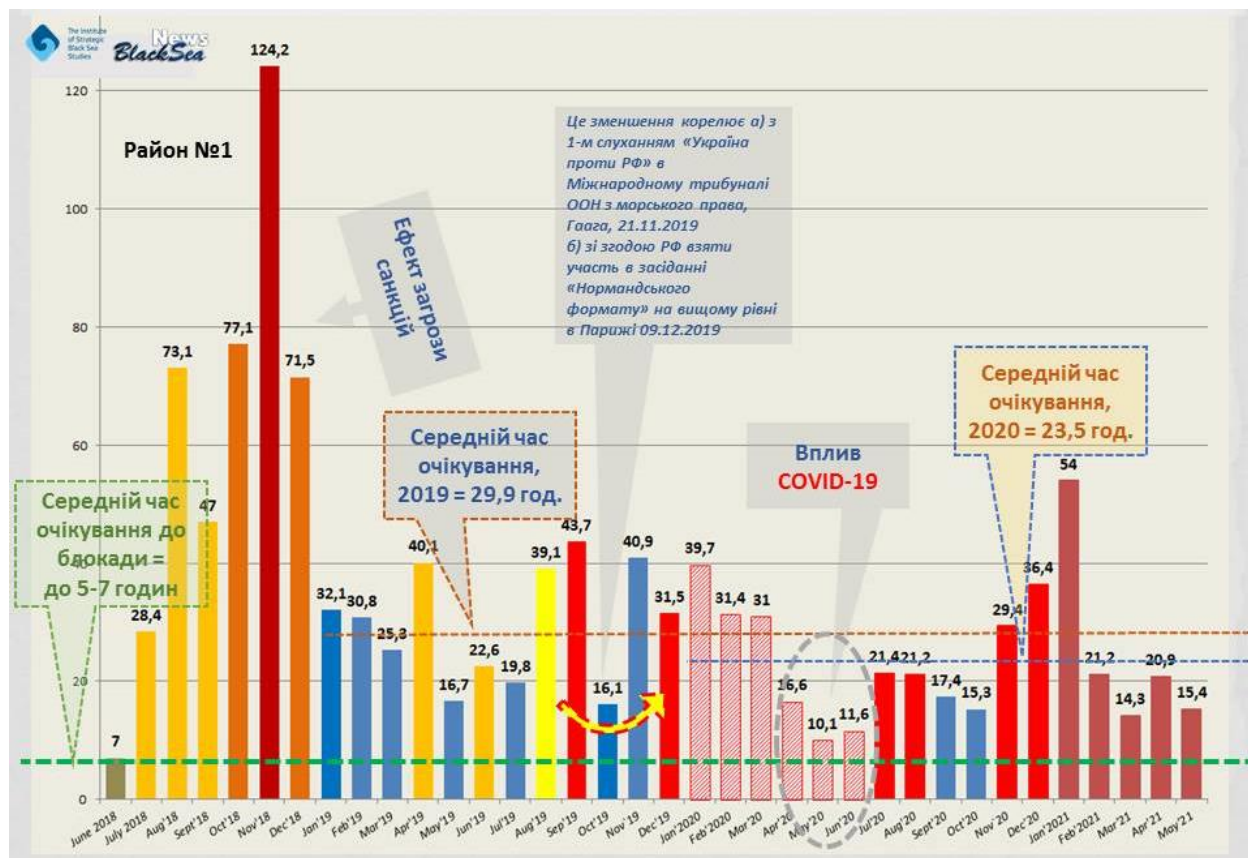
⁴⁵ ЦЕС, 2021. Діагностичний звіт «Аналіз проблем економічного розвитку Донецької та Луганської областей» Проект: UA2002 – Економічна трансформація Донбасу / Donbas Economic Transformation Strategy Support <https://ces.org.ua/vision-of-the-economic-strategy-of-donetsk-and-luhansk-regions/>

⁴⁶ ЦЕС, 2021. Діагностичний звіт «Аналіз проблем економічного розвитку Донецької та Луганської областей» Проект: UA2002 – Економічна трансформація Донбасу / Donbas Economic Transformation Strategy Support <https://ces.org.ua/vision-of-the-economic-strategy-of-donetsk-and-luhansk-regions/>

Разом з тим, в районі Криму періодично відбувалися затримання українських суден. Так, в травні 2018 року було затримано українське риболовецьке судно «ЯМК-0041» з п'ятьма українцями, що знаходилось західніше мису Тарханкут, за звинуваченнями у незаконному промислі⁴⁷ (при цьому Прикордонна служба України поклала відповідальність за затримання на капітана корабля, який не мав дозволу на вилов у зоні, де відбулося затримання).⁴⁸

Подібні затримання після того відбувалися регулярно – зокрема, в лютому 2020 року в Азовському морі⁴⁹ і в квітні 2021 року біля мису Прибійний.⁵⁰

Рисунок 2. Середня штучна затримка на 1 судно на шляху до Маріуполя/Бердянська перед входом до Азовського моря (в Керченській протоці) за 01.07.2018-01.06.2021 (в годинах)

Джерело: Моніторингова група редакції BlackSeaNews та «Інституту Чорноморських стратегічних досліджень»

<https://www.blackseanews.net/read/177232>

⁴⁷ Интерфакс, 04.05.2018. Российские пограничники задержали украинское рыболовецкое судно в Черном море.

<https://www.interfax.ru/russia/611293>

⁴⁸ Задержанное у берегов Крыма судно не имело права ловить камбалу за пределами украинской границы.

<https://interfax.com.ua/news/general/503229.html>

⁴⁹ ФСБ заявляет о задержании в Азовском море судна с гражданами Украины. <https://ru.krymr.com/a/news-fsb-zaderzhalo-sudno-s-grazhdanami-ukrainy/30435719.html>

⁵⁰ В ФСБ сообщают о задержании украинского рыболовецкого судна в Крыму. <https://ru.krymr.com/a/news-krym-fsb-zaderzanie-ukrainskyh-rybakov/31216534.html>

5.3.2. НАЗЕМНИЙ ТРАНСПОРТ

Починаючи з 27 травня Укрзалізниця припинила продаж квитків на поїзди в бік півострова. Разом з тим, це не означало повне припинення сполучення. Так, з 1 до 16 червня пасажиропотік до Криму становив 51,2 тис. осіб (що, тим не менш, було у 2,7 разів менше ніж роком раніше). Повне припинення залізничного сполучення відбулося 27 грудня 2014 року, коли Укрзалізниця обмежила рух поїздів до/з Криму станціями Новоолексіївка і Херсон.⁵¹ Припинення автобусного сполучення також відбулося 26 грудня, згідно повідомлення Укртрансінспекції.⁵²

Експерти зазначали, що у 2014 році, коли ланцюги постачання українських товарів до Криму ще не було розірвано на користь російських, вартість постачання вантажів до Криму для українських постачальників зросла приблизно на 50%, а строки постачання – у 1,5-2 рази. На той момент на проходження кордону материкової України і Криму було необхідно від чотирьох до 30 годин.⁵³

Починаючи з вересня-жовтня 2014 року було введено декларування товарів на адміністративному кордоні України і РФ. Остання з 1 жовтня ввела декларування товарів при переміщенні вантажів з Криму. Голова ДФС А. Макаренко зазначав, що «українська митниця, починаючи з 27 вересня почала працювати на кордоні Херсонської області та Криму ... в режимі, який відповідає режиму функціонування міжнародних пунктів пропуску. На товари, що переміщуються в Крим / з Криму, складається відповідна декларація. Якщо вони переміщуються на територію Криму, то це експортна декларація переміщення в режимі експорту вільної економічної зони. Якщо товари переміщуються з кримської території, на них складається декларація імпорту на територію України».⁵⁴

Також у грудні 2014 року ДФС оцінювала вартість створення трьох пунктів перетину адміністративної межі з Кримом («Каланчак», «Чаплинка» та «Чонгар») у 300 млн грн.⁵⁵

5.3.3. ПОВІТРЯНИЙ ТРАНСПОРТ

Після втрати контролю над півостровом Україна офіційно припинила експлуатацію летовищ в Криму, зазначивши, що «будь-які польоти в аеропорти Криму є незаконними і не відповідають вимогам безпеки польотів».⁵⁶

В квітні 2014 року Європейська організація з безпеки аеронавігації («Євроконтроль») заборонила польоти до Криму. Це сталося одразу після незаконного отримання контролю російською владою над Сімферопольським районом польотної інформації (РПІ). Україна ж продовжила управляти навігацією в цьому районі, а також в частині повітряного простору над акваторією Чорного моря відповідно до міжнародних договорів, затверджених рішенням Ради Міжнародної організації цивільної авіації, але з диспетчерських центрів в Одесі та Дніпрі.⁵⁷

⁵¹ "Укрзалізниця" с 27 декабря закрывает ж/д перевозки в Крым. <https://interfax.com.ua/news/general/242018.html>

⁵² "Укртрансінспекція" приостановила автобусное сообщение Украины с Крымом. <https://www.interfax.ru/world/415737>

⁵³ Трудности крымского перевоза <https://ru.krymr.com/a/25410006.html>

⁵⁴ Интерфакс, 30.09.2014. Украина ввела таможенное декларирование грузов из Крыма. <https://www.interfax.ru/business/399478>

⁵⁵ ГФС оценивает стоимость обустройства полноценных пунктов пропуска на въезде в Крым в 300 млн грн. <https://interfax.com.ua/news/general/239508.html>

⁵⁶ Аеропорти Криму залишаються закриті. https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1663934-aeroporti_krimu_zalishayutsya_zakriti_1939690.html

⁵⁷ Евроконтроль запретил полеты в Крым <https://interfax.com.ua/news/economic/198769.html>

Разом з тим, Росія не входить до організації «Євроконтроль», тому остання не змогла вплинути на організацію нею внутрішніх польотів до Криму.⁵⁸

В травні 2014 року позицію щодо контролю України над повітряним простором в межах Сімферопольського РПІ підтвердила Міжнародна організація цивільної авіації ICAO.⁵⁹

Упродовж останніх років Україна здійснювала моніторинг польотів іноземних авіакомпаній над Сімферопольським РПІ, які не було узгоджено з Украерорухом. В 2014 році міністр юстиції П. Петренко зазначав, що Україна планувала використовувати квазі-судові інструменти (скарги до Міжнародної організації цивільної авіації та міжнародний морський арбітраж) для стягнення компенсації за порушення авіаційного та морського простору України після окупації та на той момент нарахувала близько 200 млн грн штрафів для російських компаній.

Так, до Вищого адміністративного суду України дійшла справа компанії ВАТ «Аерофлот — російські авіалінії», яка безрезультатно намагалась оскаржити накладені Державіаслужбою України 7,7 млн грн штрафу за несанкціоновані перельоти і зліти/посадки у Криму.⁶⁰

Державна авіаційна служба з початку введення санкцій проти російських авіакомпаній, які порушили повітряний простір України до 15 вересня 2017 року, застосувала до них більше 20 тис. штрафів на загальну суму 2,72 млрд грн. — які, втім, не були оплачені.⁶¹

Разом тим, є випадки виплати компенсації з боку авіакомпаній.⁶² Наприклад, у квітні 2021 року авіакомпанія з ОАЕ сплатила 3,7 млн грн на користь Украероруху.⁶³ Раніше у 2020 році, казахська Euro-Asia Air сплатила на користь України 136 тис. грн штрафу за політ над територією Криму.⁶⁴

Поряд із заборонаю на міжнародні польоти, Росія активно використовує повітряний простір і аеропорти Криму для залучення власних туристів на півострів. В травні 2014 року Рада Федерації Росії ухвалила закон, який встановив нульову ставку ПДВ на внутрішні авіаперевезення до/з аеропортів окупованого Криму «заднім числом» — починаючи з 18 березня того ж року.⁶⁵ Через активізацію внутрішніх перельотів аеропорт Сімферополя у 2015 році став п'ятим серед російських летовищ за кількістю пасажирів (5 млн). Додатково, російська влада інвестувала у будівництво нового терміналу аеропорту.⁶⁶

⁵⁸ Авиавласти Украины сохраняют контроль за транзитной воздушной зоной над Крымом – МИУ

<https://interfax.com.ua/news/political/210084.html>

⁵⁹ ICAO: только Украина имеет право обеспечивать аэронавигацию над своей зоной Черного моря

https://cfts.org.ua/news/isao_tolko_ukraina_imeet_pravo_obespechivat_aeronavigatsiyu_nad_svoey_zonoy_chernogo_morya_19107

⁶⁰ Суд підтвердив: "Аерофлот" винен Державіаслужбі 7,7 мільйона. <https://www.epravda.com.ua/news/2016/05/19/593208/>

⁶¹ Украина оштрафовала авиакомпании РФ на 2,7 млрд гривен за нарушение воздушного пространства страны.

https://cfts.org.ua/news/2017/09/19/ukraina_oshtrafovala_aviakompanii_rf_na_27_mlrd_griven_za_narushenie_vozdushnogo_prostranstva_strany_43000

⁶² Украина обратилась в ICAO и морской арбитраж в связи с действиями России на востоке и Крыму.

<https://interfax.com.ua/news/general/212612.html>

⁶³ Прокуратура Автономної республіки Крим та міста Севастополя, 23.04.2021 Прокуратура АР Крим та м. Севастополя забезпечила відшкодування державі 3,7 млн. гривень

https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=293791

⁶⁴ Украина взыскала с казахстанской авиакомпании штраф за полеты над Крымом. <https://www.interfax.ru/world/689680>

⁶⁵ Рейсы в Крым освободили от НДС. <https://www.atorus.ru/news/press-centre/new/26483.html>

⁶⁶ РНКБ и АБ "Россия" выделяют 23,3 млрд руб. на строительство нового терминала аэропорта Симферополя.

<https://interfax.com.ua/news/economic/365633.html>

Непрямими втратами України можна вважати наслідки введення санкцій (як з боку Росії щодо України, так і навпаки), пов'язаних з анексією Криму. Так, 25 жовтня 2015 року Україна ввела санкції проти 25 російських авіакомпаній, які літали до Криму, заборонивши їм польоти над територією України.⁶⁷ Через катастрофу МН-17 та антитерористичну операцію на сході, транзитний потенціал зійшов нанівець, а частка доходів від транзиту у доходах «Украероруху» скоротилася з 80% у 2013 році до близько 20% у 2016 році, за словами колишнього голови **Дмитра Бабейчука**.⁶⁸

Втрата активів, які детально описані в наступних розділах, позначилася не лише на бізнесі конкретних бізнесменів, місцевих чи національних, а також громад чи держави в цілому. Окремі активи входили до складу національних ланцюжків створення доданої вартості.

⁶⁷ Російські авіакомпанії не зможуть літати до України з 25 жовтня. <https://www.epravda.com.ua/news/2015/09/25/561094/>

⁶⁸ Потенциал для транзитных полетов через территорию Украины пока отсутствует – "Украэрорух". <https://interfax.com.ua/news/economic/417052.html>

6. ДОЛЯ АКТИВІВ

6.1. ПЕРЕРЕЄСТРАЦІЯ НА МАТЕРИКУ

За даними Міністерства юстиції станом на 24 листопада 2019 року, 1163 юридичних особи після 20 лютого 2014 року змінили своє місцезнаходження з території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя на іншу територію України та не припинили своєї діяльності. З одного боку, це лише 5,7% від загальної кількості юросіб, що були зареєстровані на півострові (близько 20,5 тис.), з іншого — серед них були найбільші підприємства Криму, такі як «Чорноморнафтогаз», «Кримський титан» та «ДТЕК Крименерго», в результаті частка за активами складає 21,4%, за чистими продажами — 24,6%. Інша справа, що основні активи цих компаній в будь-якому разі залишились на півострові (див. Таблицю 2).

Таблиця 2. Найбільші підприємства, що перереєструвалися на материк

№	Підприємство	Необоротні активи в 2013, \$ млн	Необоротні активи в 2020, \$ млн
1	Чорноморнафтогаз	1 796	8
2	Кримський Титан	359	50
3	ДТЕК Крименерго	268	0,2
4	Елефтерія	107	н/д
5	Стівідорна компанія «Авліта»	99	н/д
6	АСПЕКТ	84	н/д
7	Метал Сервіс Група	64	н/д
8	Трейд Траст	63	н/д
9	Санаторій «Золотий пляж»	32	9
10	Севастопольський морський рибний порт	29	н/д
11	ТЕС	28	н/д
12	Феодосійське підприємство із забезпечення нафтопродуктами	26	н/д

Джерело: Мінюст, YouControl

6.2. НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТА ПРИВАТИЗАЦІЯ

Протягом 2014 року так звана нова влада Криму (зокрема, Державна Рада) націоналізувала всі активи державних структур та підприємств (місцевих або загальноукраїнських). 17 березня були націоналізовані «Чорноморнафтогаз», Феодосійське підприємство із забезпечення нафтопродуктами та кримське майно «Укртрансгазу». Також це було зроблено у відношенні стівідорних компаній та портів. 26 березня було націоналізовано 141 підприємство АПК, включно з винними заводами, 170 санаторно-курортних та оздоровчих закладів, а також культурні цінності.

В квітні були націоналізовані державні підприємства добувної промисловості («Кримгеологія», Надра Криму та Кримський експертно-технічний центр Держпромнагляду) та 33 учбових та наукових заклади. В тому ж місяці нова так звана влада Севастополя націоналізувала всі об'єкти української державної власності в місті.

Націоналізацією державних активів так звана нова влада Криму не обмежилась. Восени почали націоналізувати також приватні активи підприємців, які не хотіли йти назустріч новому режиму. Першим, 3 вересня, було все майно **Ігоря Коломойського** — насамперед, майно Приватбанку, а також три здравниці, 16 АЗС та інші активи. В той же день було націоналізовано майно «Кримгазу», який належав **Дмитру Фірташу** (його активи в хімічній промисловості при цьому не постраждали), а також 28 ринків «Кримспоживспілки» та підприємства «Кримавтотрансу». 12 листопада було націоналізоване майно **Сергія Тарути** — лікувально-оздоровчий комплекс «Айвазовське» та парк біля нього. В той же день у **Олександра Ліщинського** відібрали «Кримхліб».

21 січні 2015 року була націоналізована енергорозподільча компанія «ДТЕК Крименерго» **Ріната Ахметова**. 11 лютого в нього забрали інші активи — кримське майно «Укртелекома» та мобільного оператора «Тримоб», 27 лютого — телеком-компанію Vega. В той же день так звана нова влада півострову прибрала до свої рук ще кілька активів, включаючи кримське майно мобільного оператора «Київстар» (незважаючи на те, що оператор належить російському олігарху **Михайлу Фрідману**). Наступного дня було націоналізовано 13 підприємств, що належали тодішньому президенту **Петру Порошенку**.

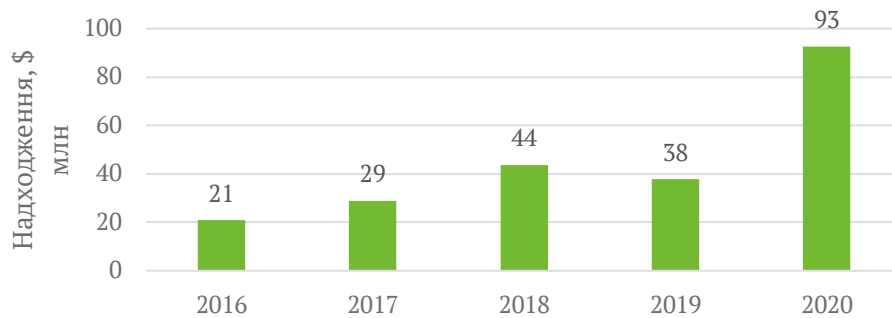
7 листопада 2017 року Конституційний суд РФ дозволив оскаржувати рішення про націоналізацію нерухомого майна в Криму⁶⁹. Таке рішення він прийняв при перевірці так званого закону Республіки Крим «Про особливості регулювання майнових та земельних відношень на території Республіки Крим». Перевірки відбулась у відповідь на звернення кількох приватних компаній, яких позбавили майна — санаторію, автостанцій, автовокзалів та квиткових кас. За інформацією заявників, арбітражні суди не розглядали відповідні позови по суті та визнавали, що так звана Державна Рада РК, коли приймала рішення про націоналізацію, діяла в межах своїх повноважень.

Наприкінці 2016 року так звана влада Криму розпочала приватизацію окремих активів, що раніше були націоналізовані. Згідно із звітами так званої Державної Ради, протягом 2016-2020 років було продано 89 об'єктів (підприємств, будівель та об'єктів незавершеного будівництва) на загальну суму 15 млрд рублів або \$224 млн.

Наприклад, в 2016 році за 1,4 млрд рублів (\$21 млн) був проданий санаторій «Форос», який раніше належав Ігорю Коломойському. Покупцем була Федерація профспілок Республіки Татарстан. В 2017 році ООО «Южный проект» (структура банку «Россия», що належить **Юрію Ковальчуку**) придбала завод шампанських вин «Новый свет» за 1,5 млрд рублів (\$26 млн). В 2020 році ця ж компанія купила винний завод «Масандра» за 5,327 млрд рублів (\$74 млн). Серед інших великих об'єктів, також були продані «Кримтелеком», Керченський металургічний завод та низка санаторіїв. Так звані нові власники цих активів зберегли їх цільове призначення.

69 КС РФ разрешил обжаловать решения о национализации недвижимости в Крыму <https://www.interfax.ru/russia/586405>

Графік 5. Надходження від т.з. приватизації майна в Криму

Джерело: так звана Державна Рада Республіки Крим

6.3. ПРОДАЖ АКТИВІВ

KSG Agro (Бельгія) перша заявила про намір продати активи в Криму⁷⁰. Група обробляла близько 28 тис. га на півострові. Навесні 2014 року вона вирішила майже всю площу, яка на була засіяна на той момент (тобто, крім 14 тис. га озимих), залишити під паром. Інвестиції групи на півострові склали близько \$10 млн. Але інвесторам не вдалося продати свої активи. Натомість, вони стикнулися з крадіжкою техніки та врожаю, а також з блокуванням землі. В результаті група заявила про намір йти до міжнародних судів⁷¹.

Іншим сільськогосподарським інвесторам пощастило більше. Холдинг HarvEast **Ріната Ахметова** (інші активи якого були націоналізовані), який обробляє близько 20 тис га в Криму, теж вирішив продати активи в Криму. Частка врожаю в загальному обсязі групи становили близько 10%. В березні 2016 угода була завершена⁷². Сума продажу та інші деталі угоди (зокрема, покупець) не була повідомлена.

В березні 2017 року про продаж своїх активів на півострові повідомив холдинг **Юрія Косюка** «Миронівський хлібопродукт»⁷³. А саме, йшлося про АТ «Дружба народів Нова», АТ «Кримська фруктова компанія» та ТОВ «Дружба народів». В результаті потужність холдингу в птицеводстві та переробці м'яса зменшилися на 6,5% та 12,6%, відповідно. Сума угоди склала \$77,5 млн, збиток від знецінення активів — \$35,15 млн, балансова вартість — \$88,4 млн.

На відміну від націоналізованого в Криму «Київстару», компанії МТС вдалося продати свої активи на півострові. 10 жовтня 2014 року вона оголосила тендер на продаж свого майна на суму 288 млн грн. (€17,2 млн). 22 жовтня майно було продане за €17,7 млн⁷⁴. Деталі угоди, зокрема покупець, невідомі. Компанія припинила обслуговувати абонентів 7 серпня, оскільки з 4 серпня на її частотах почав працювати російський «К-Телеком».

⁷⁰ KSG Agro продаст активи в Криму <https://latifundist.com/novosti/23072-ksg-agro-prodast-aktivy-v-krymu>

⁷¹ Агрохолдинг KSG Agro намерен отстаивать права на крымские активы в международных судебных инстанциях <https://delo.ua/business/agroholding-ksg-agro-nameren-otstaivat-prava-na-krymskie-aktivy-282541/>

⁷² HarvEast продал активи в Криму <https://harveast.com/ru/news/harvist-prodal-aktiv-v-krymu>

⁷³ МХП продала активи в Криму за \$77,5 млн <https://interfax.com.ua/news/economic/409040.html>

⁷⁴ «МТС Украина» продала свое имущество в Криму за 17,7 млн евро <https://interfax.com.ua/news/economic/230149.html>

Концерн «Галнафтогаз» (ТМ ОККО), яка мала дев'ять АЗС на півострові, заявила про готовність продати свою мережу в Криму⁷⁵. Компанія UPD бізнесмена **Василя Хмельницького** виставила на продаж ТРЦ «Меганом» в Сімферополі⁷⁶. Керуюча компанія «Вітрові парки Україна» не виключала продажі своїх вітрових електростанцій в Криму⁷⁷.

Більшість активів, що існували в Криму, були зареєстровані за російським законодавством. Лише незначна частина бізнесу (але не завжди активів) перереєструвалась на материковій частині України. Державне та комунальне та частково приватне майно було незаконно націоналізоване, частину таких об'єктів пізніше продали російським приватним інвесторам.

⁷⁵ "Галнафтогаз" готов продать сеть АЗС в Крыму

<http://www.nefterynok.info/novosti/galnaftogaz-gotov-prodat-set-azs-v-krymu>

⁷⁶ ТРЦ "Меганом" в Крыму выставлен на продажу

<https://delo.ua/business/trc-meganom-v-krymu-vystavlen-na-prodazhu-245414/>

⁷⁷ Ветряные парки Украины не исключают продажи своих ВЭС в Крыму

<https://uaenergy.com.ua/post/20676/vetryanye-parki-ukrainy-ne-isklyuchayut-prodazhi-svoih-ves>

7. ВТРАТИ ДЕРЖАВИ

7.1. АКТИВИ ТА ДОХОДИ ДЕРЖУСТАНОВ ТА ДП

Активи державних компаній, які були зареєстровані безпосередньо в Криму до тимчасової окупації, станом на початок 2014 року становили 21,1 млрд грн (або \$2,7 млрд за офіційним курсом на той момент). З них майже 18 млрд припадало на необоротні активи, з яких 15 млрд грн — на основні засоби. Разом вони генерували лише 3,5 млрд грн чистих продажів (або \$439 млн).

Галузева структура приблизно відповідає загальнонаціональній — переважно це енергетичні компанії, та об'єкти транспортної інфраструктури (зокрема, порти). Особливістю регіону є наявність також великих державних оздоровчих закладів та аграрних/харчових підприємств (наприклад, державними були «Масандра», «Новий світ», «Магарач», а також Сімферопольський та Севастопольський винні заводи).

Таблиця 3. Найбільші державні підприємства Криму

№	Підприємство	Необоротні активи в 2013, \$ млн	Чисті продажі в 2013, \$ млн
1	Чорноморнафтогаз	1 787,1	159,4
2	Керченський морський торговельний порт	48,5	13,0
3	Міжнародний дитячий центр «Артек»	37,9	14,3
4	Севастопольський морський рибний порт	31,5	11,5
5	Феодосійське підприємство із забезпечення нафтопродуктами	26,4	12,6
6	Санаторій «Гурзуфський»	16,8	4,7
7	Феодосійський морський торговельний порт	16,8	9,4
8	Радгосп-завод ім. Осипенко	15,1	0,7
9	Сакський центральний військовий санаторій ім. Пирогова	14,3	14,5
10	Ялтинський морський торговельний порт	12,7	2,8
11	Водоенергоремналадка	12,5	2,7
12	Дослідне господарство «Чорноморське»	11,3	0,1
13	Севастопольський морський торговельний порт	10,4	5,1
14	Санаторій «Дніпро»	8,8	4,1
15	Завод шампанських вин «Новий світ»	8,3	8,1

Джерело: YouControl

7.1.1. ІНФРАСТРУКТУРА

Морські порти Євпаторія, Керч, Севастополь, Феодосія, Ялта були захоплені силовим методом незаконними угрупованнями 27 березня 2014 року. З тих пір доступ до державного майна заблокований, захоплені служби лоцманів і капітанів портів, які забезпечують безпеку мореплавання в акваторіях кримських портів. Про це Україна повідомила Міжнародну морську організацію (ІМО) в травні 2014 року, а в липні — офіційно закрила їх для міжнародного судноплавства.⁷⁸

Українські порти були передані російському державному унітарному підприємству «Кримські морські порти», створеному так званім парламентом Криму в 2014 році. Підприємство знаходиться в віданні так званого Міністерства транспорту окупованої АРК і має вісім філій: «Керченський торговельний порт», «Керченський рибний порт», «Феодосійський торговельний порт», «Ялтинський торговельний порт», «Євпаторійський торговий порт», «Керченська поромна переправа», «Держгідрографія» і «Порт-Термінал».⁷⁹

У зв'язку з закриттям портів і невизнанням юрисдикції Росії над ними, Україна систематично арештовувала судна, які заходили в українські порти чи які вдавалося зупиняти українській морській охороні. Зокрема, у 2018 році було затримано риболовецьке судно «Норд», зареєстроване в тимчасово окупованій Керчі, з екіпажем із 10 громадян РФ та 5 тонами морепродуктів (пізніше воно було виставлено на торги АРМА⁸⁰).⁸¹ До того було заарештовано українське судно «Нефтерудовоз 45», що заходило в порти Криму.⁸² А танзанійське Sky Moon, яке в кінці 2016 року затримали співробітники Державної прикордонної служби України за принаймні 8 заходів до портів Криму, передано Військово-морським силам України.⁸³

За даними АМПУ, оприлюдненими у 2019 році під час оголошення про підготовку позову до Російської Федерації, вартість державного майна, яке було закріплено за філіями АМПУ і незаконно присвоєно самопроголошеної владою Криму, становила понад 1,24 млрд грн.⁸⁴

Станом на березень 2014 року на території Криму і Севастополя знаходилось близько 1 163 поштових відділень. ЗМІ повідомляли (з посиланням на прес-службу Укрпошти), що в квітні 2014 року Укрпошта припинила прийом і доставку кореспонденції до Криму.⁸⁵ Міністерство інфраструктури визначає втрачені активи на загальну суму 182,3 млн грн (див. Таблицю 4).

⁷⁸ Украина официально закрывает для международного судоходства морские порты Крыма <http://www.uspa.gov.ua/golovna/20-novosti/novosti-otrasli/1916-ukraina-ofitsialno-zakryvaet-dlya-mezhdunarodnogo-sudokhodstva-morskie-porty-kryma>

⁷⁹ Санкции «не работают»? Морские порты Крыма в условиях международной изоляции <https://ru.krymr.com/a/sankcii-ne-rabotayut-morskie-porty-kryma-v-mezhdunarodnoi-izolyacii/30387932.html>

⁸⁰ АРМА продает арестованный рыбацкий черноморский сейнер "Норд" за 1,6 млн грн. <https://interfax.com.ua/news/general/539633.html>

⁸¹ Украинские пограничники задержали судно-нарушитель под флагом РФ в Азовском море. <https://interfax.com.ua/news/general/494601.html>

⁸² На украинское судно, заходившее в порты Крыма, наложен арест. <https://interfax.com.ua/news/general/486604.html>

⁸³ Танзанийское судно Sky Moon передадут ВМС. <https://interfax.com.ua/news/general/487543.html>

⁸⁴ АМПУ потребует от России более 1,24 млрд грн компенсации за утраченное имущество в крымских портах. <http://www.uspa.gov.ua/ru/press-tsentr/novosti/novosti-ampu/17315-ampu-potrebuje-ot-rossii-bolee-1-24-mlrd-grn-kompensatsii-za-utrachennoe-imushchestvo-v-krymskikh-portakh>

⁸⁵ «Укрпочта» приостановила прием и доставку почты в направлении Крыма. <https://www.capital.ua/ru/news/17221-ukrpochta-priostanovila-priem-i-dostavku-pochty-v-napravlenii-kryma>

Через два роки після окупації Криму, в 2016 році, ДП «Укрзалізниця» було корпоратизовано в акціонерне товариство. В аудиторських звітах активи, що знаходились на території Криму, були оцінені у 2,044 млрд грн.⁸⁶ Станом на 2021 рік, за даними Мінінфраструктури, ця сума склала 3,213 млрд грн (див. Таблицю 4).

В червні 2016 року залізничні активи на території Криму було передано у федеральну власність Росії.⁸⁷ До переліку переданого компанії РЖД державного майна України увійшли:

- 163 земельних ділянки;
- 4 273 одиниць іншого нерухомого майна (будівлі, платформи та ін.);
- 651 одиниць особливо цінного майна, (тепловози, електропоїзди, вагони, автоматизовані системи та ін.);
- 587 транспортних засобів.⁸⁸

Таблиця 4. Збитки та упущена вигода, що завдані Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації та тимчасової окупації території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя

№	Підприємство/установа/організація	Втрачені активи (тис. грн.)	Упущена вигода (тис. грн.)
1	АТ «Укрпошта»	182 343,4	>7815,5
2	ДП «Класифікаційне товариство Регістр судноплавства України»	547,8	>38 450
3	АТ «Укрзалізниця»	3 213 381	>400 000 (щороку)
4	ДУ «Держгідрографія»	51 006,6	
5	ПрАТ «Київ-Дніпровське міжгалузеве підприємство промислового залізничного транспорту»	68 469	>1 000 (щороку)
6	ДП «Укрдіпродор»	138	
7	ДП «Укрдорзв'язок»	1 429	>52 250
8	ДП «УДП «Укрінтеравтосервіс»	2 364	

⁸⁶ Інтегрований звіт ПАТ «Укрзалізниця» за 2017 рік <https://www.uz.gov.ua/files/file/Інтегрований%20звіт%202017.pdf>

⁸⁷ BlackSeaNews, "Майдан закордонних справ". Окупований Крим в умовах санкцій і блокади в 2014-2016 роках: Кримська залізниця <https://www.mfa.gov.ua/publications/okupovanyi-krym-v-umovakh-sanktsii-i-blokady-v-2014-2016-rokakh-krymska-zaliznytsia>

⁸⁸ BlackSeaNews, "Майдан закордонних справ". Окупований Крим в умовах санкцій і блокади в 2014-2016 роках: Кримська залізниця <https://www.mfa.gov.ua/publications/okupovanyi-krym-v-umovakh-sanktsii-i-blokady-v-2014-2016-rokakh-krymska-zaliznytsia>

Разом**123 854 005,9**

* не враховано втрати і упущену вигоду ДП «Укразерорух», оскільки до сум втрат (1,09 млрд грн) та втраченої вигоди (19 млрд грн) підприємство зараховує фактори анексії Криму та окупації Донбасу разом.

Джерело: Міністерство інфраструктури України

7.1.2. ЕНЕРГЕТИКА

Станом на лютий 2020 року Російська Федерація з моменту анексії Криму незаконно видобула 10,4 млрд куб. м українського природного газу, за словами директора ДАК «Чорноморнафтогаз», дочірньої компанії НАК «Нафтогаз України», **Світлани Нежнові**.⁸⁹

Після анексії Росією Криму в 2014 році самопроголошені влада оголосила власністю Криму континентальний шельф півострова, а також майно ДАТ «Чорноморнафтогаз» і заявили про створення підприємства «Чорноморнафтогаз», яке на початку 2018 року був реорганізований в державне унітарне підприємство. ДАТ в 2013 році видобуло 2,4 млрд куб. м газу, рік по тому видобуток скоротився до 2 млрд куб. м, в 2015 році до 1,844 млрд куб. м, в 2016 році до 1,644 млрд куб. м.⁹⁰

Колишній міністр енергетики **Юрій Бойко** заявляв, що НАК «Нафтогаз України» може через суд вимагати стягнути з компанії «Чорноморнафтогаз» (Крим) 16 млрд грн за дві бурові платформи, які в його бутність міністром були куплені на «Нафтогаз України». Ними почав і продовжував користуватися «Чорноморнафтогаз», але за станом на 2014 рік існувала заборгованість «Чорноморнафтогазу» перед «Нафтогазом» у розмірі 16 млрд грн, яку можна стягнути в міжнародних судах.

15 травня 2015 року НАК «Нафтогаз України» звернулося до ВАТ «Газпром» з пропозицією компенсувати і закачати 2 млрд куб м природного газу в українські підземні сховища (ПСГ) в якості компенсації за газ, який знаходився на балансі «Чорноморнафтогазу» в Криму.

НАК «Нафтогаз України» залучив компанію Covington & Burling LLP (Нью-Йорк, США) до захисту своїх інтересів в рамках тяжби за втраченими кримським шельфових активів, і в лютому 2016 року він вручив РФ офіційне письмове повідомлення про інвестиційний спір в рамках двосторонньої угоди про взаємний захист інвестицій між країнами.

У лютому 2019 року Трибунал при Постійній палаті підтвердив провину Росії у втраті НАК «Нафтогаз України» своїх активів в Криму. У червні 2019 року «Нафтогаз» подав до суду заяву про розмір компенсації збитків від експропріації активів в Криму, а в грудні РФ подала зустрічну заяву. У лютому 2020 року «Нафтогаз» у повторному заяві додатково обґрунтував розмір компенсації збитків, оцінивши їх на суму близько \$5 млрд плюс відсотки. Загальна сума на сьогодні вже перевищує \$9 млрд. Відповідно до звітності групи «Нафтогаз», усні слухання з питань визначення розміру компенсації мають відбутися в Гаазі в 2021 році.⁹¹

⁸⁹ Аннексия Крыма - РФ незаконно добыла на полуострове 10 млрд кубометров газа

<https://ru.slovovidilo.ua/2020/02/26/novost/jekonomika/naftogaze-poschitali-skolko-rf-dobyla-ukrainskogo-gaza-krymu>

⁹⁰ В «Нафтогазе» посчитали, сколько РФ украла украинского газа после аннексии Крыма

<https://www.epravda.com.ua/rus/news/2020/02/26/657511/>

⁹¹ Скорочена консолідована проміжна фінансова звітність станом на та за шість місяців, які закінчилися 30 червня 2020 року,

https://www.naftogaz.com/files/Zvity/Naftogaz-6m2020fs-Consolidated_UKR.pdf

«Укренерго» здійснює експлуатацію магістральних і міждержавних ліній електропередачі, а також централізовану диспетчеризацію об'єднаної енергосистеми країни. НЕК належить державі в особі Міністерства фінансів.

20 листопада 2015 року, невідомі пошкодили кілька опор ліній електропередач в Херсонській області, неподалік від кримської кордону. В результаті були відключені дві з чотирьох ліній, що забезпечують Крим. Як підтвердили в «Укренерго», постраждалі опори були підірвані або обстріляні.⁹²

Активісти так званої «Блокади Криму», які в той час блокували торгівлю з окупованою територією безпосередньо на кордоні, тим же ранком виклали в соцмережі фото повалених стовпів, однак від відповідальності відмовилися, припустивши, що це «справа рук диверсантів». Це поклало початок припиненню подачі електрики на півострів.

«Укренерго» в кінці серпня 2019 року повідомило РФ про передачу в арбітраж вимог про суперечку щодо незаконного захоплення своїх інфраструктурних об'єктів на території Криму. Арбітраж ініційований за порушення міждержавної угоди обох країн про заохочення і взаємний захист інвестицій від 1998 року.

Арбітражний суд (Париж) в жовтні 2020 роки перейшов до розгляду позову НЕК «Укренерго» до Російської Федерації, обвинуваченої в незаконному захопленні інфраструктурних об'єктів компанії на території АР Крим. Вимоги щодо виплати компенсації за експропрійовані активи склали €527,53 млн з урахуванням відсотків (за станом на 20 жовтня 2020 року), або **\$621,563 млн**.

Інтереси «Укренерго» в суперечці з Росією представляє міжнародна юридична фірма Lalive S.A. (Швейцарія), яка представляла в суперечках проти РФ по загублених інвестицій інтереси таких компаній, як «Укрнафта», «Стабіл» та Yukos Capital.

Після анексії Росією Криму в 2014 році «Укрнафта» втратила права власності на 16 автозаправних станцій на півострові. Українська компанія, спираючись на договір між Кабінетом міністрів України і урядом РФ про заохочення та взаємний захист інвестицій 1998 року, подала скаргу до Міжнародного арбітражного суду (Женева), який визначив Швейцарію як місце арбітражу.

Міжнародний арбітражний суд 12 квітня 2019 року присудив стягнути з Російської Федерації на користь «Укрнафта» \$44,4 млн компенсації за експропріацію активів в Криму.

Рішенням суду на неї покладена відповідальність за дії збройних формувань, що здійснили в квітні 2014 року силове захоплення адміністративного офісу і автозаправних станцій «Укрнафта» в Криму, після чого інвестиції української компанії були формально експропрійовані окупаційною владою, яку РФ встановила в АР Крим після анексії.

РФ безуспішно намагалася оскаржити у Верховному Суді Швейцарії наявність юрисдикції розглядати спір, пізніше звернулася з вимогою скасувати рішення про компенсацію. Рішення Верховного Суду Швейцарії від 12 грудня 2019 року поставило крапку в спробах Російської Федерації позбавити ПАТ «Укрнафта» можливості отримати компенсацію за експропрійовані в АР Крим інвестиції, а також зобов'язало РФ виплатити «Укрнафті» 155 тис. швейцарських франків судових витрат.

⁹² В Херсонской области повредили несколько электроопор

<https://www.rbc.ua/rus/news/hersonskoy-oblasti-povredili-neskolko-elektroopor-1448009028.html>

«Укрнафта» є найбільшою нафтовидобувною компанією країни. НАК «Нафтогаз України» належить 50% + 1 акція "Укрнафти", групі компаній, пов'язаних з колишніми акціонерами ПриватБанку, близько 42% акцій.⁹³

У травні 2021 року ДП «НАЕК «Енергоатом» направило до компетентних органів Російської Федерації повідомлення про виникнення спору — відповідно до частини 1 статті 9 Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації №1302 від 1999 року про заохочення і взаємний захист інвестицій.

Основним об'єктом спору є розташована в Сакському районі окупованого РФ півострова Донузлавська вітрова електростанція⁹⁴, вартість якої компанія оцінює у 135,3 млн грн.⁹⁵ Разом з тим, ЗМІ з посиланням на джерела повідомляли, що сума позову може скласти близько \$100 млн.⁹⁶

7.2. ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІ ПОДАТКИ

DISCLAIMER: Наведена інформація не включена до розрахунків та наводиться довідково.

Державне казначейство України не надає регіональну розбивку щодо надходжень податків, які спрямовуються до державного бюджету. Тож ми вдалися до непрямих способів оцінки надходжень за основними податками.

За даними казначейства, більше половини надходжень до державного бюджету припадає на два податки — податок на додану вартість (128 млрд грн, або 38% від загального обсягу доходів) та податок на прибуток підприємств (54 млрд грн та 16%, відповідно).

ПДВ ми оцінювали через обсяги роздрібного товарообігу, регіональну статистику щодо якого Держстат публікує з 2008 року. Податок на прибуток ми оцінювали за допомогою фінансової звітності підприємств, зареєстрованих в Криму (тобто, без врахування прибутку загальнонаціональних підприємств).

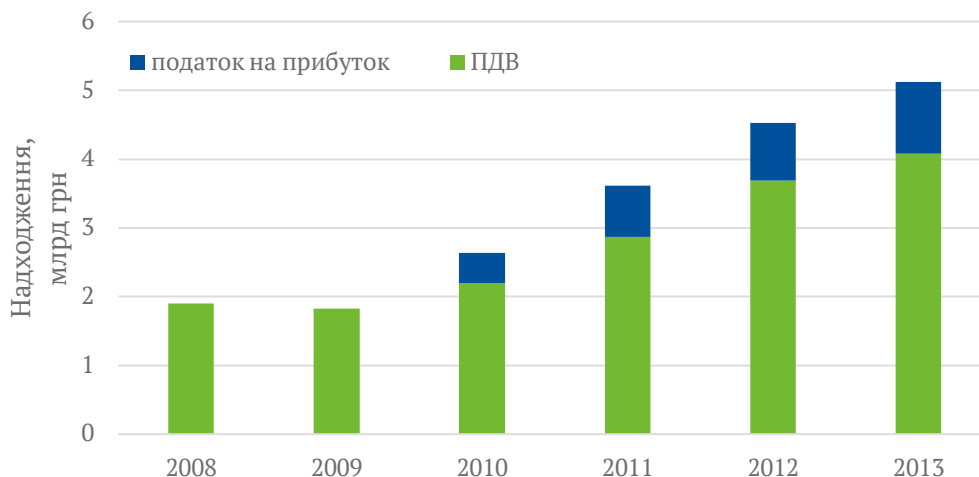
⁹³ Верховный суд Швейцарии оставил в силе решение о возмещении за экспроприацию активов "Укрнафты" в Крыму <https://interfax.com.ua/news/general/631087.html>

⁹⁴ Энергоатом начал процесс против РФ относительно компенсации за активы, утраченные в Крыму http://www.energoatom.com.ua/ru/press_centra-19/novosti_kompanii-20/p/energoatom_nacal_process_protiv_rf_otnositel_no_kompensacii_za_aktivy_utracennye_v_krymu-47293

⁹⁵ Фінансова звітність ДН НАЕК "Енергоатом" за 2019 рік https://www.energoatom.com.ua/uploads/2020/finzvit_2019.pdf

⁹⁶ Энергоатом будет добиваться от России компенсации за крымские активы <https://biz.liga.net/all/tek/novosti/energoatom-budet-dobivatsya-ot-rossii-kompensatsii-za-krymskie-aktivy>

Графік 6. Оцінки надходжень в державний бюджет в Криму

Джерело: Держстат, YouControl, розрахунки ЦЕС. Дані щодо прибутку в 2008-2009 років не були доступні.

7.3. РОЗМІЩЕННЯ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ

Згідно з міждержавними домовленостями, після розподілу радянського флоту, в Криму базувався Чорноморський флот РФ. В 1997 році уряди уклали Угоду про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України⁹⁷. Кінцевим терміном такої оренди був встановлений 2017 рік. В 2010 році, згідно з Харківськими угодами, термін перебування флоту було продовжено ще на 25 років (до 2042 року) з автоматичним продовженням на кожні наступні п'ять років, якщо жодна із сторін не має заперечень.

Документ містить вартість розміщення флоту — **\$97,75 млн на рік**. Згідно угоди, спочатку грошових розрахунків як таких не проводилось, оскільки відповідна сума спрямовувалась на погашення державного боргу України перед Росією. Але після погашення боргу Україна повинна була отримувати прямі платежі. Причому ця сума не включає сплату за аеронавігаційне обслуговування, використання радіочастотного ресурсу та територіальних вод в якості бойових полігонів.

За сім повних років сума, яка не була сплачена, номінально склала би \$684,25 млн, з врахуванням відсотків — **\$908,29 млн**. В якості вартості грошей взята середньорічна вартість довгострокових депозитів в іноземній валюті за даними Національного банку⁹⁸.

7.4. ЗБРОЙНІ СИЛИ

На початку квітня 2014 року Росія підтвердила готовність передати Україні військове майно, яке залишилось на території Криму. Почалось виведення військових кораблів — деяких своїм ходом, деяких буксирами. Станом на початок окупації, на території Криму знаходилось 79 кораблів українського військово-морського флоту, серед них 25 — бойових. Міністерство оборони та Міністерство внутрішніх справ розпочало виводити на материкову територію військовослужбовців

⁹⁷ Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_077

⁹⁸ Вартість строкових депозитів за даними статистичної звітності банків України
https://bank.gov.ua/files/Procentlastb_DEP.xls

Єдину український підводний човен «Запоріжжя» не хотіли передавати з інших причин. Її збирались арештувати та продати через заборгованість за ремонт на суму 3 млн грн перед Центральним конструкторським бюро «Чорноморець». Використовувати за призначенням човен не збирались, оскільки він був застарілим (збудовано в 1970 році). В серпні 2019 року в Росії повідомили про намір утилізувати «Запоріжжя».

За даними, наданими Міністерство оборони, загальна залишкова балансова вартість всього військового майна складає близько **3,8 млрд грн.**, або **\$476 млн.** (див. Таблицю 5). Основна сума припадає на майно військово-морських сил. Серед іншої техніки — три комплекта літаків (та 14 двигунів до них) та п'ять комплектів гвинтокрилів (та 28 двигунів до них).

Таблиця 5. Вартість майна Міністерства оборони

Стаття	Вартість, млн грн	Вартість, \$ млн
Військово-морські сили	2 777,000	347,429
Нерухомість	804,724	100,679
Державні підприємства	192,588	24,095
Майно збройних сил	30,724	3,844
РАЗОМ	3 805,516	476,106

Джерело: Міністерство оборони

Крім того, серед майна Міністерство оборони були 718 квартир, 1563 кімнати в гуртожитках, а також 32 військових містечок, на території яких було розташовано 570 будівель та споруд. Інформація про залишкову балансову вартість цього майна відсутня. Також немає даних щодо чотирьох державних підприємств — «Центральна військова туристична база «Кічкіне», «Кримське управління військової торгівлі», «28 ремонтно-будівельна дільниця» та Севастопольського ремонтного заводу «Контакт».

Додатково, Україна понесла витрати, пов'язані з укріпленням кордону. Станом на травень 2016 року, російська військова присутність в Криму стала відчутною. За даними військової розвідки, тоді там знаходилось 24 тис. військовослужбовців, 613 танків та БТР, 162 артилерійські установки, близько 100 бойових літаків, 56 гвинтокрилів, 16 берегових ракетних комплексів, 30 бойових кораблів та чотири підводних човни. З того часу кількість особового складу та техніки збільшилась.

Згідно з розпорядженням Кабінету міністрів №439-р⁹⁹, протягом 2015-2018 років планувалось витратити на укріплення кордону близько 4 млрд грн. Щоправда, ці витрати повинні були включати в себе також райони проведення антитерористичної операції (АТО), а розподіл в розпорядженні не наводився.

Україна як держава втратила чимало активів, які належали органам влади та державним підприємствам. Що стосується фінансових потоків, на відміну від традиційних доходів бюджету, які є похідною економічної діяльності, втрата доходів від оренди місця для Чорноморського флоту РФ (або, теоретично, іншої держави) є справжньою втратою.

⁹⁹ Про затвердження плану заходів щодо інженерно-технічного облаштування українсько-російського державного кордону в межах Чернігівської, Сумської, Харківської та Луганської областей, українсько-молдовського державного кордону, територій, прилеглих до адміністративної межі з тимчасово окупованою територією Автономної Республіки Крим
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2015-%D1%80>

8. ВТРАТИ ГРОМАД

8.1. АКТИВИ ТА ДОХОДИ КП

На момент окупації в Криму було зареєстровано понад 400 комунальних підприємств (КП). Станом на початок 2014 року, їх загальні активи становили 13,865 млрд грн, або \$1,747 млрд. З них 13,129 млрд грн припадало на необоротні активи, з яких 12,928 млрд грн — на основні засоби. Грошові потоки, які вони генерували, були незначними — разом на 2 млрд грн, або \$254 млн. Галузева структура є класичною для комунальної власності в Україні. Там домінують житлово-експлуатаційні організації, підприємства з постачання та відведення води та постачання тепла, інші об'єкти інфраструктури місцевого значення.

Таблиця 6. Найбільші комунальні підприємства Криму

№	Підприємство	Необоротні активи в 2013, \$ млн	Чисті продажі в 2013, \$ млн
1	ЖЕО Київського району Сімферополя	172,9	5,1
2	ЖЕО Центрального району Сімферополя	83,9	3,3
3	ЖЕО Залізничного району Сімферополя	76,0	2,7
4	Вода Криму	51,5	41,0
5	Управління морського господарства	50,5	0,6
6	РЕО №1 (Ялта)	49,5	0,8
7	ЖЕО Красноперекопської міськради	43,0	1,7
8	РЕО №3 (Ялта)	42,1	0,7
9	Протизсувне управління	41,3	1,6
10	ЖЕК №1 (Феодосія)	40,0	0,4
11	Жилавторсервіс-Керч	38,6	2,3
12	ЖЕК №5 (Феодосія)	38,1	0,5
13	Севмісьководоканал	34,8	16,6
14	Кримтролейбус	34,5	11,9
15	Житловик-3 (Євпаторія)	30,8	0,5

Джерело: YouControl

8.2. МІСЦЕВІ ПОДАТКИ

DISCLAIMER: Наведена інформація не включена до розрахунків та наводиться довідково.

Економіка Криму генерувала понад 2 млрд грн місцевих податків щороку. В доларовому еквіваленті максимум був досягнутий в 2011 році (\$577 млн), в 2013 року ця сума скоротилася вдвічі (до \$282 млн).

Графік 7. Власні надходження до бюджету АРК

Джерело: Державне казначейство України, дані за 2009 рік

Більшу частину надходжень забезпечують три джерела — податок з доходів фізичних осіб, плата за землю та акцизний збір із вироблених в Україні товарів, причому на ПДФЛ припадає більше половини надходжень.

Графік 8. Структура надходжень до бюджету АРК

Джерело: Державне казначейство України, дані за 2009 рік

Технічно, бюджет Криму завжди був дотаційним. Місцевих податків вистачало на фінансування близько половини бюджетних витрат, натомість ще половину компенсували за рахунок міжбюджетних трансфертів (субвенцій з державного бюджету).

Це не означає, що регіон більше витрачав коштів платників податків, аніж сплачував. По-перше, дотації викликані структурою розподілу надходжень від податків до державного та місцевого бюджету. Наприклад, податок на додану вартість (найбільший за надходженнями податок в Україні), митні платежі, акциз з імпортованих товарів та податок на прибуток підприємств (крім комунальних) сплачуються до державного бюджету. По-друге, загальнонаціональні компанії сплачують податки за місцем реєстрації (часто в Києві). В результаті всі інші місцеві бюджети України теж в середньому дотаційні на більш ніж 50%.

Згідно з непрямыми оцінками надходжень з ПДВ та податку на прибуток підприємств, представленими в Розділі 6.2, протягом 2009-2013 років сума отриманих в Криму цих двох податків приблизно вдвічі перевищувала обсяги субвенцій з державного бюджету.

Аналогічні оцінки на базі російської статистики говорять про те, що в 2014-2020 роках ПДВ компенсував лише половину дотацій з федерального бюджету. Більша частина податку на прибуток, згідно з Податковим кодексом РФ, в будь-якому разі надходить до бюджетів суб'єктів федерації (до 2016 року включно це було 18% з 20% загального розміру ставки, зараз діє тимчасовий порядок, який передбачає зменшення такої частки до 17%). Тобто, зараз Крим є дотаційним не лише технічно, але й з врахуванням всіх джерел.

Втрати громад обмежуються втратою активів комунальних підприємств. З огляду на їх типову роль в економіці України (обслуговування житла, постачання та відведення води, інфраструктура населених пунктів), на них припадає незначна частка загальних втрат.

9. ВТРАТИ БІЗНЕСУ

9.1. АКТИВИ ТА ДОХОДИ ПРИВАТНИХ КОМПАНІЙ

На момент окупації в Криму було зареєстровано понад 20 тис. приватних юридичних осіб. Станом на початок 2014 року, їх загальні активи становили 146,714 млрд грн, або \$18,488 млрд. З них 73,223 млрд грн припадало на необоротні активи, з яких 42,457 млрд грн — на основні засоби. В 2013 році вони генерували чистих продажів на 74,674 млрд грн, або \$9,41 млрд.

Приватним власникам на півострові належала генерація та розподілення електроенергії, розподілення газу, переробна промисловість, а також будівництво, частина рекреаційного комплексу, інші види послуг.

Таблиця 7. Найбільші приватні підприємства Криму

№	Підприємство	Необоротні активи в 2013, \$ млн	Чисті продажі в 2013, \$ млн
1	Active Solar *	1 568,7	187,8
2	Консоль лтд	495,8	0,4
3	Кримський титан	358,8	422,2
4	ДТЕК Крименерго	268,0	327,7
5	Альтцем	200,0	0,0
6	Еколого-туристичний центр в Парковому	170,7	5,3
7	Фірма "Дар"	151,5	1,1
8	Кримський содовий завод	125,9	153,6
9	Елефтерія	107,0	19,8
10	Стівідорна компанія "Авліта"	99,4	40,6
11	Іст Інвестментс	73,5	3,7
12	Кримтеплоэлектроцентраль	72,8	153,2
13	Севастопольенерго	72,1	85,7
14	Кримгаз	69,4	106,4
15	Метал Сервіс Група	63,9	4,9

Джерело: YouControl, * — за даними щодо всіх юридичних осіб групи

9.1.1. ЕНЕРГЕТИКА

У січні 2015 року окупаційна Держрада Автономної республіки Крим націоналізував компанію ДТЕК «Крименерго», що входить в холдинг ДТЕК, який належить українському мільярдерові Рінату Ахметову. Самопроголошений прем'єр-міністр Криму Сергій Аксьонов повідомив, що рішення про націоналізацію пов'язано з «вимаганням грошей з кримчан» в останні роки. Сам енергохолдинг ДТЕК назвав так звану націоналізацію «ДТЕК Крименерго» несподіваним і безпідставним кроком.¹⁰⁰

В квітні 2017 році холдинг ініціював розгляд інвестиційного спору щодо своїх активів у Криму. Вартість націоналізованого майна була оцінена приблизно в \$500 млн¹⁰¹. Для захисту інтересів була залучена міжнародна юридична компанія Covington and Burling LLP. Не дочекавшись від російського уряду відповіді на звернення, у вересні того ж року холдинг повідомив про підготовку позову¹⁰². Станом на червень 2021 року, в компанії очікували рішення арбітражу до літа 2022 року¹⁰³. За словам генерального директора ДТЕК **Максима Тимченко**, завершено підготовчий етап, і у вересні очікуються слухання по суті.

Activ Solar на території Криму побудувала сонячні електростанції загальною потужністю 406,96 МВт (110 МВт не було підключено до мережі). У травні 2014 року сонячні електростанції компанії Activ Solar в Криму призупинили роботу.

«Всі побудовані кримські електростанції на сьогодні не генерують електроенергію. Це пов'язано з невизначеною ситуацією в регуляторній базі щодо об'єктів енергетики в Криму, а саме не визначені покупці електроенергії і тарифи. У зв'язку з невизначеною ситуацією з відновлювальною енергетикою в Криму нові проекти компанії, які знаходяться на ранніх стадіях розвитку або заявлені до реалізації, припинені», — повідомили тоді в прес-служби компанії.

На той момент в.о. глави АР Крим Сергій Аксьонов заявив, що проекти будівництва сонячних електростанцій в Криму компанією Activ Solar є «шахрайськими» і «липовими». У Activ Solar ці заяви спростували.¹⁰⁴ Станом на 2017 рік журналісти повідомляють, що об'єкти сонячної генерації компанії продовжують діяти як власність інших компаній, пов'язаних з власниками (братами Ключевими).¹⁰⁵

9.1.2. ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЇ

За оцінками iKS-Consulting, консалтингової фірми, Кримський ринок телекомунікацій в 2013 році оцінювався у \$1,8 млрд та зростав в середньому на 15% щорічно. 73% складали послуги з надання

¹⁰⁰ Псевдовлада Криму «націоналізувала» «Крименерго» Ахметова

https://espresso.tv/news/2015/01/21/psevdovlada_krymu_quotnacionalizovalaquot_quotkrymenerhoquot_akhmetova

¹⁰¹ ДТЭК инициировал рассмотрение инвестиционного спора с РФ по своим активам в Крыму, оценивает потери свыше \$500 млн

<http://reform.energy/news/dtek-initsiiroval-rassmotrenie-investitsionnogo-spora-s-rf-po-svoim-aktivam-v-krymu-otsenivaet-poteri-svyshe-500-mln-696>

¹⁰² ДТЭК готовит иск к РФ по утраченным в Крыму активам <https://interfax.com.ua/news/economic/529744.html>

¹⁰³ ДТЭК ожидает решение арбитража по «Крымэнерго» до лета 2022 г <https://interfax.com.ua/news/economic/747700.html>

¹⁰⁴ В «Activ Solar» заявляют, что у компании нет долгов перед российскими банками <https://ru.krymr.com/a/26554252.html>

¹⁰⁵ Російський світанок Ключевих: Як соратники Януковича облаштувалися в анексованому Криму <https://investigator.org.ua/ua/publication/196175/>

мобільного зв'язку (кількість абонентів — 2,97 млн при населенні півострова у 2,35 млн осіб). У регіоні налічувалось 263 тис. користувачів швидкісного інтернету та 364 тис. абонентів платного ТВ.¹⁰⁶

З початком анексії українські поставники телекомунікаційних послуг мали припинити свою діяльність. Вже на початку травня 2014 року на півострові запрацював російський Ростелеком. Компанія придбала оптоволоконну інфраструктуру за \$30 млн через місцеву «донецьку». Раніше у травні Ростелеком проклав до Криму волоконно-оптичну лінію зв'язку по дні Чорного моря.¹⁰⁷

«Укртелеком», найбільший український оператор, належав Рінату Ахметову та надавав послуги телефонного та мобільного зв'язку, інтернету та телебачення (мав 40% ринку ШПД у регіоні у 2013 році), у липні 2014 року перереєстрував свій кримський підрозділ відповідно до російського законодавства.¹⁰⁸¹⁰⁹ Проте вже у вересні 2014 року «Укртелеком» був вимушений призупинити свою діяльність у Севастополі через незаконне захоплення приміщення і телекомунікаційного обладнання невідомими озброєними людьми.¹¹⁰ На початку 2015 року у компанії зафіксували фізичне роз'єднання оптико-волоконного магістрального кабелю, що з'єднувало материкову частину України з Кримом. Незабаром «Укртелеком» остаточно згорнув свою діяльність на півострові.¹¹¹

Vimpelcom, телекомунікаційний холдинг, якому належить оператор зв'язку «Київстар» (21% кримського ринку мобільного зв'язку у 2013 році), із початком анексії повідомив про потенційні негативні наслідки для фінансової стабільності компанії через ситуацію в Криму та американсько-європейські санкції. Подібні побоювання раніше висловила у своїй звітності і компанія МТС (52% кримського ринку мобільного зв'язку у 2013 році).¹¹²

У червні 2014р. у магазинах вже з'явилися sim-карти російських операторів зв'язку, в першу чергу, російської філії МТС.¹¹³ При цьому на півострові деякий час після анексії продовжував обслуговувати абонентів український Київстар. У серпні 2014р. він остаточно припинив свою діяльність, як і зареєстровані в Україні оператори мобільного зв'язку МТС та Life.¹¹⁴ Обслуговування абонентів перейшло у формат роумінгу.

У лютому 2015 року Парламент Криму визнав власністю регіону українську телекомунікаційну компанію «Вега», яка входила до складу СКМ та надавала послуги фіксованого телефонного зв'язку. У

¹⁰⁶ Объем телеком-рынка Крыма - около \$1,8 млрд

<https://www.iksmedia.ru/news/5062140-Obem-telekomryнка-Kryma-okolo-18.html>

¹⁰⁷ «Ростелеком» начал работу в Крыму через «дочку» <https://www.interfax.ru/russia/375972>

¹⁰⁸ Крымское отделение «Укртелекома» сменило название на «Наштелеком»

<https://www.interfax-russia.ru/south-and-north-caucasus/news/krymskoe-otdelenie-ukrtelekoma-smenilo-nazvanie-na-nashtelekom>

¹⁰⁹ «Укртелеком» регистрирует торговые марки в РФ для защиты своего бизнеса в Крыму

<https://interfax.com.ua/news/economic/208932.html>

¹¹⁰ «ТриМоб» не может обеспечивать мобильную связь в Севастополе после прекращения работы филиала «Укртелекома»

<https://interfax.com.ua/news/general/226067.html>

¹¹¹ У «Укртелекома» отсутствует техническая возможность предоставлять услуги связи в Крыму – заявление

<https://interfax.com.ua/news/economic/249676.html>

¹¹² Vimpelcom опасается потери активов и сложностей с финансированием из-за ситуации вокруг Украины

<https://www.vedomosti.ru/technology/news/2014/05/16/vimpelcom-opasaetsya-poteri-aktivov-i-slozhnostej-s>

¹¹³ SIM-карты МТС в Крыму будут работать в роуминге с «МТС Украина»

<https://interfax.com.ua/news/economic/209559.html>

¹¹⁴ Оператор life:) перестал работать в Крыму <https://itc.ua/news/operator-life-perestal-rabotat-v-krymu/>

компанії зафіксували незаконне роз'єднання кабелів спочатку у Севастополі, потім у Ялті та Євпаторії, а також повідомили про неправомірне захоплення офісів у Криму невідомими людьми.¹¹⁵

На початку 2015 року місцева влада націоналізувала залишкове майно українського мобільного оператора «Київстар» через те, що «компанія не перереєструвалась як російське підприємство, не сплачувала заробітні плати та покинула своє майно». Активи компанії було списано з балансів ще у третьому кварталі 2014 року, за даними «Київстар». Vimpelcom оцінив збитки від списання у \$13 млн.¹¹⁶

Оператору МТС Україна вдалось ще у 2014 році продати своє телекомунікаційне обладнання на півострові за €17,7 млн (\$23,5 млн) двом приватним інвесторам. Деталі угоди не розголошувались.¹¹⁷ Частоти, на яких раніше оперував український МТС, отримала російська компанія «К-Телеком».¹¹⁸

За оцінками Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, з моменту незаконної окупації Криму РФ незаконно заволоділа 503 радіочастотними присвоєннями, які до цього використовувались українськими телерадіокомпаніями. 31 компанія втратила право надавати послуги аналогового телебачення. Права на цифрове телевізійне мовлення були позбавлені 28 телерадіокомпаній, вони використовували 72 частотних присвоєння в Криму. 39 телерадіокомпаній втратили право на ефірне радіомовлення в УКХ-діапазоні (FM), вони використовували 139 частотних присвоєнь.

За оцінками Нацради, станом на 2018 рік, за чотири роки окупації Криму український бюджет не отримав від роботи сектору на суму близько 19 млн грн (\$700 тис). Збитки групи окремих українських теле- та радіокомпаній склали близько 60 млн грн (\$2,2 млн), проте реальні втрати були набагато більшими. Збитки державного оператора телекомунікацій в Криму, який був частиною Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення, оцінювались у 160 млн грн (\$5,9 млн).¹¹⁹

9.2. ФІЗИЧНІ ОСОБИ-ПІДПРИЄМЦІ

За даними Міністерства юстиції, до тимчасової окупації Криму на півострові було зареєстровано близько **77 тис.** ФОП. Але до 2017 в Україні не було механізму, який би мотивував осіб, які не ведуть господарську діяльність, скасовувати реєстрацію. З початком 2017 таким механізмом стало зобов'язання сплачувати єдиний соціальний внесок (ЄСВ) незалежно від наявності доходу. Якщо накласти українську динаміку кількості ФОП протягом 2016-2017 років (скорочення на 10%), то можна припустити, що діючих фізосіб-підприємців на півострові було приблизно **69 тис.** осіб.

Разом вони в 2013 році згенерували виручки на 17,3 млрд грн, або \$2,2 млрд. Частка у сукупній виручці суб'єктів господарювання — 14,8%, що більш ніж вдвічі перевищує середній показник в Україні (6,4%), притому, що кількість ФОП на 1 тис. населення співставна з національним рівнем. Даних щодо їх активів немає, оскільки переважна більшість ФОП є користувачами спрощеної системи оподаткування та звітності, яка не передбачає звітування про активи.

¹¹⁵ В Криму націоналізували «Вегу» Рината Ахметова <https://www.interfax.ru/russia/426846>

¹¹⁶ Парламент Крима націоналізував имущество «дочки» Vimpelcom <https://interfax.com.ua/news/economic/252748.html>

¹¹⁷ МТС Украина продала свое имущество в Криму за 17,7 млн евро <https://biz.liga.net/all/telekom/novosti/mts-ukraina-prodala-svoe-imushchestvo-v-krymu-za-17-7-mln-evro>

¹¹⁸ Парламент Крима национализировал имущество «дочки» Vimpelcom <https://interfax.com.ua/news/economic/252748.html>

¹¹⁹ В Украине надеются на расширение санкций против российских ТРК в связи с кражей радиочастотного ресурса в Криму <https://interfax.com.ua/news/telecom/494891.html>

Водночас, аналіз російського реєстру індивідуальних підприємців (організаційно-правова форма, еквівалентна українському ФОП) щодо їх реєстрації на території Криму говорить про те, що станом на початок 2021 року в Криму було зареєстровано лише **39 тис.** індивідуальних підприємців. Це може бути викликано незвичною та/або складною процедурою реєстрації таких суб'єктів згідно законів РФ, а також більшою кількістю обмежень щодо їх діяльності. Для порівняння, в РФ в цілому приватними підприємцями зараз є 2,2% населення, в Україні — 3,7%.

Співставлення українського та російського реєстру демонструє, що з вказаних 39 тис., лише **29 тис.** суб'єктів співпадають з українськими ФОПами (критеріями для порівняння слугували прізвище, ім'я, по-батькові та адреса реєстрації). Це може бути пов'язано з міграційними процесами на півострові. За даними представництва президента в АРК, станом на 2015 рік близько 21 тис. громадян переселились з Криму до інших регіонів України¹²⁰ (і лише 1388 з них, за даними Мінюсту станом на 24 листопада 2019 року, перереєструвались як ФОП в материковій частині України). Водночас, за даними лідера кримських татар Мустафи Джемілева, в Крим переїхало 550 тис. людей з ОРДЛО та РФ¹²¹. За даними Держстату, станом на 1 квітня 2014 року в АРК та Севастополі проживало 2,35 млн осіб¹²².

Втрати приватних інвесторів — одна з найбільших статей втрат від окупації. Найбільші матеріальні активи неможливо було вивезти або продати. Крім того, певна частина таких активів (насамперед, це стосується природних монополій) була націоналізована.

¹²⁰ Около 21 тыс. граждан Украины из Крыма переселились в другие регионы страны

<https://interfax.com.ua/news/general/283125.html>

¹²¹ Джемилев: «В Крыму меняют демографию»

<https://kp.ua/politics/593031-dzhemylev-v-krymu-menaiut-demohrafyui-zavoziat-loialnykh-luidei-uz-donbassa>

¹²² Чисельність населення на 1 квітня 2014 року та середня чисельність за січень-березень 2014 року

http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/ds/kn/kn_u/kn0414_u.html

10. ВТРАТИ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ

Незаконна анексія Криму завдала відчутний удар по фінансовій системі регіону. Відділення українських банків та банкомати перестали обслуговувати клієнтів вже наприкінці березня 2014 року, а через американські та європейські санкції, Visa та Mastercard припинили обслуговування своїх карт на території півострова¹²³, заморозив платіжки кримчан й оператор електронних платежів PayPal¹²⁴. Майже одразу після анексії заяви про відкриття відділень у Криму зробили крупні російські банки (РНКБ, Генбанк, Крайінвестбанк¹²⁵, Банк «Росія»¹²⁶ та інші). Українську «дочку» російського Сбербанку майже одразу було передано Російському національному комерційному банку (РНКБ)¹²⁷. Це єдиний український банк, який продовжив працювати на півострові після анексії.

Вже на початку квітня 2014 року Державна рада Республіки Крим ухвалила рішення про створення власного Банку Криму¹²⁸ та Фонду страхування вкладів¹²⁹. Виплати за депозитами українських банків здійснювались за посередництва новоствореного російського «Фонду захисту вкладників Криму» (розмір гарантованого відшкодування — 700 тис. рублів (близько \$11,5 тис), згідно з законодавством РФ). На компенсації вкладів російський ЦБ виділив додатково 60 млрд. рублів (\$0,9 млрд)¹³⁰.

Навесні 2014 року, загальний кредитний портфель українських банків у Криму складав 24,2 млрд гривень (або \$2 млрд), за даними Нацбанку. Кредитні зобов'язання кримчан перед українськими банками, які були вимушені згорнути свою діяльність, почав приймати Російський фонд захисту вкладників¹³¹. Зокрема, Фонд приймав кредитні виплати клієнтів ПриватБанку. Ощадбанк, в свою чергу, попередив клієнтів, що Фонд не укладав договір із банком про прийняття кредитних зобов'язань, і будь-які виплати Фонду будуть вважатися порушеннями договору обслуговування між Ощадбанком та фізичною особою¹³².

На початку травня НБУ прийняв рішення про заборону діяльності українських банків до закінчення окупації через неможливість здійснювати банківське регулювання, валютний контроль та моніторинг фінансової діяльності¹³³. У відповідь на це ЦБ РФ припинив діяльність відокремлених підрозділів українських ПриватБанку, Всеукраїнського акціонерного банку (ВіЕйБі банку), банку «Київська Русь» і

¹²³ Visa и MasterCard больше не работают в Крыму

https://www.bbc.com/russian/international/2014/12/141226 Visa_mastercard_crimea

¹²⁴ Оператор электронных платежей PayPal прекратил обслуживать жителей Крыма

<https://interfax.com.ua/news/economic/246337.html>

¹²⁵ Крайинвестбанк планирует открыть два филиала в Крыму

<https://www.interfax-russia.ru/south-and-north-caucasus/main/krayinvestbank-planiruet-otkryt-dva-filiala-v-krymu>

¹²⁶ Банк "Россия" открыл представительство в Крыму <https://www.vedomosti.ru/finance/news/2014/04/15/bank-rossiya-otkryl-predstavitelstvo-v-krymu>

¹²⁷ Украинская "дочка" Сбербанка продолжит работу в Крыму - Греф

<https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2014/04/16/ukrainskaya-dochka-sberbanka-planiruet-prodolzhit-rabotu-v>

¹²⁸ В Симферополе принято решение о создании Банка Крыма

<https://www.rbc.ru/economics/04/04/2014/57041a929a794761c0ce891f>

¹²⁹ В Крыму 15 апреля заработает Фонд страхования вкладов <https://www.interfax.ru/russia/371416>

¹³⁰ Вклады вернутся <https://rg.ru/2014/04/15/sberegenia-site.html>

¹³¹ «Придется платить»: что ждет крымских должников перед украинскими банками <https://ru.krymr.com/a/krym-ukrainskie-banki-dolgi-vklady/31258731.html>

¹³² Вершина наглости: Россияне пытаются стать кредиторами крупнейшего украинского госбанка <https://biz.nv.ua/ukr/finance/-6313.html>

¹³³ НБУ запретил банкам работать в Крыму до завершения оккупации <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2014/05/6/448759/>

Імексбанку нібито «у зв'язку з невиконанням зобов'язань банків перед вкладниками»¹³⁴. При цьому представники ПриватБанку, найбільшого банку на півострові за мережею обслуговування, неодноразово заявляли про спроби ЦБ РФ «силовими методами встановити контроль над відділеннями»¹³⁵.

Більшість активів українських банків залишались на окупованій території. На кінець 2014 року Нацбанк оцінював втрати банківської системи від анексії Криму на суму **22 млрд грн (\$1,4 млрд)**¹³⁶. Для відшкодування збитків від незаконної анексії до міжнародного інвестиційного арбітражу вдалися деякі крупні гравці. В кінці серпня 2016 року Ощадбанк, у якого на півострові залишилися кредитні портфелі на суму \$650 млн та 170 млн гривень (\$6,3 млн), подав проти країни-агресора позов з усією доказовою базою про відшкодування збитків у розмірі спочатку \$670 млн, а згодом \$1 млрд.

Оскільки РФ не надала відповіді на звернення Ощадбанку про врегулювання спору шляхом переговорів, банк скористався своїм правом на міжнародний судовий захист. Слухання у паризькому арбітражному суді відбулося згідно до угоди між Кабінетом міністрів України і урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій від 27 листопада 1998 року. Претензії базувались на незаконних операціях з інвестиціями, які належали Ощадбанку в Криму, та порушенні численних положень Угоди¹³⁷. У листопаді 2018 року трибунал зобов'язав Росію виплатити Ощадбанку кошти у розмірі \$1,3 млрд (плюс відсотки)¹³⁸. Проте Росія оскаржила рішення «у зв'язку з відсутністю у арбітражу юрисдикції на розгляд позову» (як пояснили у РФ, кримське відділення установи не підпадало під дію договору про захист інвестицій)¹³⁹, і апеляційний суд Парижу у березні 2021 року скасував рішення інвестиційного арбітражу.

ПриватБанк також ініціював арбітражний розгляд проти РФ за втрачені у Криму інвестиції¹⁴⁰, а пізніше – й активи на суму понад 1 млрд доларів США (позов прийняв Стокгольмський арбітражний суд¹⁴¹). Як і у випадку з Ощадбанком, позов було подано на підставі угоди між урядами РФ і України від 27 листопада 1998 про захист інвестицій російсько-українського двостороннього інвестдоговору (ДІД) і відповідно до регламенту UNCITRAL. У 2019 році постійна палата третейського суду в Гаазі визнала, що Російська Федерація «порушила свої зобов'язання за двосторонньою угодою про заохочення та

¹³⁴ ЦБ РФ прекратил деятельность в Крым ряда украинских банков <https://telegraf.com.ua/biznes/finansyi/1241399-tsb-rf-prekratil-devatelnost-v-kryim-ryada-ukrainskih-bankov.html>

¹³⁵ Центробанк России взял курс на захват инфраструктуры ПриватБанка в Крыму – украинский банк <https://interfax.com.ua/news/economic/201610.html>

¹³⁶ Нацбанк оцінює втрати українських банків у Криму в 22 млрд гривень <https://www.unian.ua/economics/finance/930037-natsbank-otsinyue-vtrati-ukrajinskih-bankiv-u-krimu-v-22-mlrd-griven.html>

¹³⁷ Ощадбанк требует у РФ компенсации убытков от аннексии Крыма https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/131166_oshchadbank-trebuuet-u-rf-kompensatsii-ubytkov-ot-anneksii-kryma

¹³⁸ "Ощадбанк" проиграл России дело в отношении украденного россиянами имущества в Крыму <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2021/03/30/7121543/>

¹³⁹ Москва не признала положительное решение гаагского арбитража по иску украинского Ощадбанка о компенсации убытков на \$1,3 млрд <https://interfax.com.ua/news/economic/548492.html>

¹⁴⁰ ПриватБанк инициировал арбитражное разбирательство против РФ за потери в Крыму <https://finclub.net/ua/all/privatbank-arbitrazhnoe-razbiratelstvo-rossiya-krym.html>

¹⁴¹ Стокгольмский арбитраж принял иск Коломойского против России на \$1 миллиард <https://www.business-gazeta.ru/news/301284>

взаємний захист інвестицій, незаконно експропріювавши активи ПриватБанку в Криму», що дало ПриватБанку право на відшкодування за таку експропріацію в повному обсязі¹⁴².

Від згортання діяльності на півострові зазнали фінансових збитків також страхові компанії. Втрати українських страховиків оцінюються у 230,35 млн грн на рік (або \$28,3 млн) – на таку суму страховики зібрали в Криму страхових премій за 2013 рік¹⁴³.

Окупація Криму ускладнила повернення коштів кримського представництва Нацбанку. 12 травня 2014 року НБУ повідомив про захоплення Головного управління на півострові окупаційною владою. Було заблоковано активи країни на суму 4,6 млрд грн (з них 3,9 млрд грн — готівкою), що за поточним курсом складало 380 млн доларів США¹⁴⁴. Ці гроші нова місцева влада планувала використовувати для погашення вкладів у українських банках, які не виконували свої зобов'язання¹⁴⁵. Повернути готівку вдалося лише на початку 2015 року — у розмірі 3,7 млрд грн (\$305,8 млн)¹⁴⁶.

Про спроби захопити готівку також повідомляли у Ощадбанку — у сховищі банку на початку травня 2014 року перебувало 73 млн грн (\$6,2 млн)¹⁴⁷. 32,5 млн грн (\$2,7 млн) врешті-решт було вивезено на територію України¹⁴⁸.

Українські банки, які працювали на півострові (насамперед, це державний Ощадбанк та тепер вже державний Приватбанк) втратили всі свої активи — як матеріальні (будівлі відділень та обладнання), так і фінансові. Найбільші банки були націоналізовані так званою новою владою Криму.

¹⁴² Третейський суд у Гаазі виніс рішення на користь ПриватБанку проти Росії
https://lb.ua/economics/2019/02/15/419863_treteyskiy_sud_gaage_vines_reshenie.html

¹⁴³ Потери страховщиков Украины из-за невозможности работать в Крыму могут составить более 230 млн грн в год
<http://uainsur.com/massmedia/41833/>

¹⁴⁴ Оккупационные власти в Крыму заблокировали в НБУ наличных на 3,9 млрд грн
<https://interfax.com.ua/news/economic/204515.html>

¹⁴⁵ Власти Крыма хотят использовать 3,8 млрд гривен из хранилища НБУ для погашения вкладов крымчан и местных предприятий в украинских банках <http://interfax.az/view/609159>

¹⁴⁶ Украина добилась возврата 3,7 млрд грн наличных из хранилищ НБУ в Крыму
<https://interfax.com.ua/news/economic/244960.html>

¹⁴⁷ "Власти" Крыма пытаются вывезти из местного банка 73 млн грн <https://www.segodnya.ua/regions/krym/vlasti-kryma-pytayutsya-vyvezti-iz-mestnogo-banka-73-mln-grn-520954.html>

¹⁴⁸ Самооборона Крыма вывезла из хранилища Ощадбанка в Симферополе 32,45 млн грн
<https://interfax.com.ua/news/general/205909.html>

11. ВТРАТИ НАСЕЛЕННЯ

11.1. ЗЕМЛЯ

Майже вся земля сільськогосподарського призначення, вказана в розділі 4.1, належить фізичним особам (ще частина належить державним відомствам та підприємствам). В будь-якому разі, відповідні розрахунки наведені в цьому розділі, тож не будуть дублюватися тут.

Юридичний статус земельних ділянок складний. В березні 2014 року міністр РФ зі справ Криму Олег Савельєв заявив, що жителі півострова, які відмовились від російського громадянства (таких тоді було близько 3 тис.), не позбудуться права на землю¹⁴⁹. Нагадаємо, що російський Земельний кодекс, як і український зараз, забороняє громадянам інших держав володіти землею сільськогосподарського призначення.

Але 20 березня 2020 року президент Володимир Путін підписав указ №201, згідно з яким перелік територій РФ, де іноземні громадяни та юридичні особи не можуть володіти земельними ділянками (будь-якого призначення), був доповнений районами та містами Криму (по суті, всім Кримом)¹⁵⁰. Міністерство іноземних справ України повідомило, що указ юридично нікчемний та не матиме правових наслідків для України¹⁵¹.

11.2. НЕРУХОМЕ МАЙНО

Станом на початок 2014 року, в Криму знаходилось понад 366 тис. житлових будинків та більше 935 тис. квартир. Загальна площа житлових приміщень становила майже 49 млн квадратних метрів. До тимчасової окупації півострова середня вартість квадратного метра житла становила еквівалент \$873¹⁵². Отже загальна ринкова вартість кримського житла на той момент сягала майже **\$43 млрд**.

З того часу ціни на житло виросли. Протягом першого року після окупації, в доларовому вимірі житло подорожчало на 50%¹⁵³, а протягом наступним п'яти років ще на 12%¹⁵⁴. Російські аналітики ринку нерухомості називали такі фактори, як будівництво Керченського мосту, наявність нових інвесторів, бажання багатих росіян проводити відпустку у власному житлі, міграція багатих пенсіонерів, возз'єднання родин тощо. На південному березі Криму житло дорожче, ніж в Сочі.

Це має два протилежні наслідки для кримчан. З одного боку, вони можуть продати свою нерухомість дорожче та переїхати до іншого, більш дешевого регіону (в Україні або в Росії) або в менше помешкання в межах півострову.

¹⁴⁹ Владельцы земельных участков в Крыму, отказавшиеся от российского гражданства, не будут ущемлены в праве собственности — министр Савельев <https://realty.interfax.ru/ru/news/articles/48720/>

¹⁵⁰ Указ Президента Российской Федерации от 20 марта 2020 г. N201 <https://rg.ru/2020/03/23/granica-zemlya.html>

¹⁵¹ Указ президента РФ, запрещающий иностранцам владеть землей в Крыму, юридически ничтожен – МИД <https://interfax.com.ua/news/political/731689.html>

¹⁵² Розраховано на основі ціни в Севастополі, поточних цін в різних містах та кількості населення в найбільших населених пунктах.

¹⁵³ Как изменился рынок недвижимости Крыма за год в составе России <https://realty.rbc.ru/news/577d22eb9a7947a78ce916cf>

¹⁵⁴ Сколько стоит жилье в Крыму через 6 лет после присоединения <https://realty.rbc.ru/news/5e71da969a794703b2d95864>

З іншого боку, жителям Криму зараз довше всіх в Росії необхідно заробляти, щоб дозволити собі купити нерухомість. Зарплати в них невеликі, тоді як через курортний статус регіону нерухомість дорога. За розрахунками аналітиків російського сервісу «Мир квартир», для придбання індивідуального будинку кримчанину потрібно 24 роки¹⁵⁵. Це навіть більше, ніж в Московській області (21 рік).

У серпні 2018 року правозахисники Української Хельсінкської спілки з прав людини повідомили про десять відомих випадків експропріації житла українських військовослужбовців і ще про 15 погроз. «Починаючи з 2014 року, почали створюватись «житлові комісії», до складу яких входили представники т.з. «правоохоронних органів Криму» та представники Міноборони РФ, які разом з представниками ЖЕКів відслідковували службове житло військовослужбовців ЗСУ», — повідомив тоді юрист спілки Максим Тимочко¹⁵⁶. Після цього, за його словами, в житлі виламувались двері, мінялись замки та вселяють нових людей.

Можна оцінити втрати лише внутрішньо переміщених осіб — тобто ті, що ймовірно мали місце. За даними Міністерства соціальної політики, походженням з Криму таких нараховувалось близько 42 тис. За даними Держстату, в середньому на жителя АРК Крим та Севастополя припадало 18 кв. метрів загальної площі житлової нерухомості. За наведеними вище ринковими цінами, загальна вартість такого житла становить **\$660 млн.**

11.3. ДОХОДИ

DISCLAIMER: Наведена інформація не включена до розрахунків та наводиться довідково.

Середня зарплата в АР Крим в 2013 році становила еквівалент \$360 на місяць, в Севастополі — \$390 на місяць. Це було дещо нижче, ніж в середньому в Україні (\$410 на місяць), але вище, ніж в 15 областях країни.

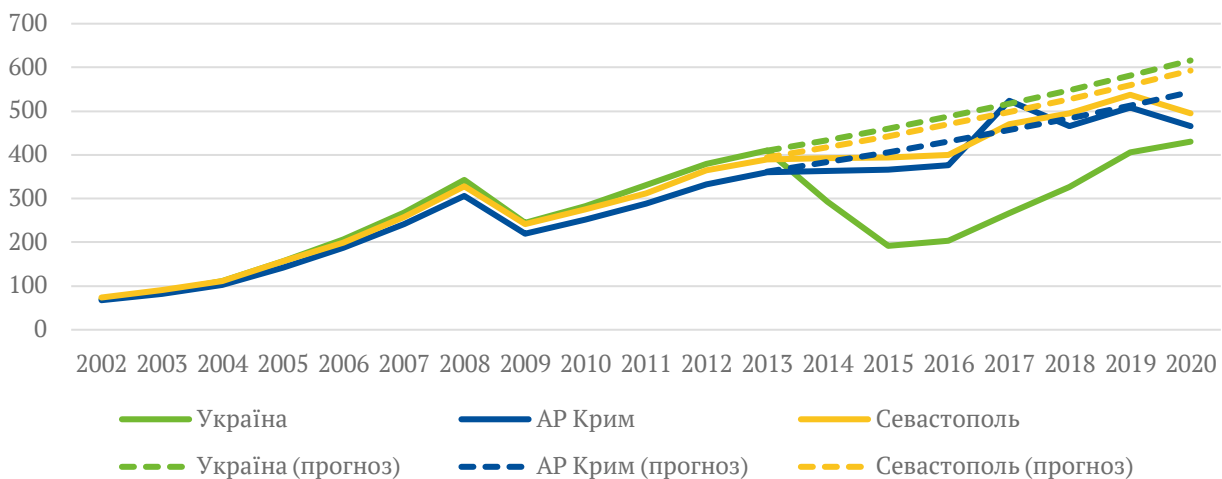
Після тимчасової окупації в Криму зарплати спочатку зростали, але потім динаміка була різнонаправленою. Тим часом, в Україні через економічну кризу, яка була викликана російською агресією (як в Криму, так і в Донецькій та Луганській областях), доходи населення спочатку різко скоротилися, але потім відновилися приблизно до рівня 2013 року. Зараз зарплати в Україні в доларовому еквіваленті не дуже нижчі за зарплати в Криму.

Ми провели моделювання, якими були би зарплати в Криму, якби не було російської агресії. Ми взяли консервативний рівень зростання заробітної плати — 6%. Історично в Україні в роки економічного зростання завжди було більше, але припустимо, що із зростанням бази порівняння втримувати високі темпи було б дедалі важче. Навіть при цьому зарплати на півострові були б вищі, ніж вони є зараз, на 17-20%.

¹⁵⁵ Аналітики назвали строки накоплення на частные дома жителями регионов
<https://realty.rbc.ru/news/5db6a53c9a7947416d2fc703>

¹⁵⁶ В Крыму незаконно экспроприируют жилье украинских военнослужащих
<https://interfax.com.ua/news/political/439659.html>

Графік 9. Середньорічна заробітна плата

Джерело: Держстат, Росстат, розрахунки ЦЕС

Потенційні втрати населення — друга за величиною стаття втрат після природних ресурсів. Але реальні втрати набагато менші, оскільки значна частина населення залишилась на півострові, і проблеми з правом власності на землю та нерухомість виникли лише в окремих категорій людей.

12. ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Україна розпочала юридичний захист свої інтересів невдовзі після окупації, датою якої офіційно вважається 20 лютого 2014 року. В квітні того ж року в.о. міністра іноземних справ Андрій Дешиця заявив, що Україна готує документи до міжнародних судів¹⁵⁷.

Зараз у різних міжнародних судах знаходиться тисячі справ. За категоріями позивачів можна поділити на три категорії. По-перше, це Україна як держава. По-друге, це державні або приватні комерційні компанії. По-третє, це громадяни, права яких (включно з майновими) порушено. Позови подані до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ, Страсбург), Міжнародного кримінального суду та Міжнародного арбітражного суду (обидва в Гаазі), а також в суди Нідерландів, Франції та Швейцарії.

Ринок відповідних юридичних послуг є вкрай обмеженим. Подібними позовами займаються спеціалізовані міжнародні компанії. Для спрощення пошуку відповідного підрядника Кабінет міністрів неодноразово дозволяв Міністерству юстиції закупівлю послуг для захисту національних інтересів в міжнародних судових органах за переговорною процедурою (тобто, без оголошення повноцінного тендеру).

Для порівняння, в 2020 році Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) двічі не зміг провести конкурс на закупівлю юридичних послуг для забезпечення судових процесів в міжнародних арбітражах та інших дій щодо стягнення з РФ компенсації за втрату активів неплатоспроможного Дельта Банку на території Криму. Конкурси не відбувались через відсутність учасників.

Для спрощення юридичної роботи розглядалась можливість об'єднання всіх позовів до Російської Федерації в один. З таким закликом, зокрема, в 2017 виступила Ірина Луценко, тодішній представник президента у Верховній Раді та народний депутат від фракції «Блок Петра Порошенка». Але об'єднати вже існуючі позови технічно неможливо, пояснив тоді міністр юстиції Павло Петренко¹⁵⁸. Це пов'язано з тим, що різні позови розглядають різні інстанції.

Відповідач схильний сильно затягувати розгляд позовів. В 2017 році **Іван Ліщина**, уповноважений зі справ Європейського суду з прав людини, заявив в інтерв'ю газеті «Урядовий кур'єр», що, зокрема, Росія затягує розгляд в ЄСПЛ справ «Україна проти Росії» щодо порушення прав людини в Криму та на Донбасі.

«Щодо останньої справи, поданої в 2015 році, вони протягом 12 місяців писали відповідь та надіслали його на п'яти сторінках. Це була відповідь ні про що», — навів приклад він.

В результаті повний цикл може тривати не один рік. Наприклад, справа компенсацій втрат Ощадбанку в Криму триває вже шість років. Позов було подано в липні 2015 року. Арбітражний трибунал було сформовано в травні 2016 року. Рішення на користь Ощадбанку було прийняте в листопаді 2018 року. Рішення Київського апеляційного суду щодо виконання рішення паризького арбітражу датоване липнем 2020 року. Але в серпні 2020 року Росія оскаржила рішення арбітражу. В жовтні 2020 року заявку РФ було відхилено, але в березні 2021 року арбітраж підтримав позицію Мінюсту Росії. В червні 2021 року Ощадбанк звернувся до касаційного суду Парижу.

¹⁵⁷ Киев подаст иски против России в международные суды – Дешиця

https://www.bbc.com/ukrainian/rolling_news_russian/2014/04/140407_ru_n_ukraine_claim_russia

¹⁵⁸ Петренко: объединить иски Украины к РФ технически невозможно <https://interfax.com.ua/news/general/450808.html>

Лінія захисту Росії ґрунтується на таких засадах:

- **Територіальна належність.** Підставою для звернення є відповідна двостороння угода або міжнародний договір. В даному випадку, двосторонньою угодою слугує Угода про заохочення та взаємний захист інвестицій¹⁵⁹, ратифікована Верховною Радою в 1999 році. Але Росія не визнає ці інвестиції іноземними, оскільки вони були здійснені резидентами України на українській території (замовчуючи при цьому про окупацію та експропріацію активів). У випадку Ощадбанку було використано додатковий аргумент, що банк є частиною колишнього Сбербанку СРСР, який існував ще до підписання цієї угоди¹⁶⁰.
- **Римський статут.** Деякі позови були подані до Міжнародного кримінального суду в Гаазі. Функції, юрисдикція та структура суду регулюється Римським статутом, прийнятим в 1998 році. Росія підписала статут в 2000 році, але не поспішала його ратифікувати. В 2016 році прокурор суду **Фату Бенсуда** опублікував попередній звіт про Крим, в якому визнав події збройним конфліктом РФ та України. наступного дня **Володимир Путін** підписав розпорядження про відмову Росії від участі у статуті.
- **Суверенний імунітет.** В міжнародному праві є принцип суверенного імунітету. Він означає, що суверенна держава не повинна підкорятися органам влади інших держав. Цей принцип базується на понятті суверенної рівності, яке закріплене в Статуті ООН (1945) та в Декларації про принципи міжнародного права (1970). Сам імунітет закріплено в Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004). Щоправда, вона не набула чинності, оскільки для цього потрібна ратифікація 30 державами.

Нарешті, якщо всі аргументи вичерпані, Росія просто не визнає рішення суду та не виконує його.

¹⁵⁹ Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_101

¹⁶⁰ Минюст РФ заявил об отмене судом Парижа \$1,3 млрд требований Ощадбанка за активы в Крыму
<https://finance.liga.net/bank/novosti/minyust-rf-zayavil-ob-otmene-sudom-parija-13-mlrd-trebovaniy-oschadbanka-za-aktivy-v-krymu>

13. ПІДСУМКИ

13.1. РОЗРАХУНОК ВТРАТ

Таблиця 8. Економічні втрати від тимчасової окупації Криму

Стаття	Втрати, \$ млрд
Втрати суспільства	55,345
Земля	3,022
Земля с/г призначення	3,022
Корисні копалини	52,324
Природний газ	18,805
Нафта сира	3,744
Вапняк будівельний	16,584
Вапняк флюсовий	13,190
Втрати держави	13,927
Активи українських ДП	9,882
НАК «Нафтогаз України»	9,000
Укренерго	0,621
Укрзалізниця	0,117
Енергоатом	0,100
Укрнафта	0,044
Активи Міністерства оборони	0,476
Військово-морський флот	0,347
Нерухомість	0,101
Державні підприємства	0,024
Активи кримських ДП	2,661
Оренда Чорноморського флоту РФ	0,908
Втрати громад	1,747
Активи комунальних підприємств	1,747
Втрати банків	2,750
Активи банків	2,750
Втрати приватних компаній	18,488
Активи приватних компаній	18,488
Втрати населення	42,766

Джерело: розрахунки ЦЕС

13.2. ВИСНОВКИ

В процесі дослідження були виявлені основні групи власники та види активів, за якими можна розрахувати економічні втрати України від тимчасової окупації Криму.

Головними природними ресурсами, вартість яких можна порахувати, є земля сільськогосподарського призначення (\$3 млрд) та доведені поклади корисних копалин (\$52 млрд) (у випадку Криму це насамперед природний газ та сира нафта). Екосистемні послуги порахувати значно важче. Нарешті, макрофінансові наслідки очевидні, але вони є наслідком не окремо окупації, а всього комплексу агресивних дій Російської Федерації у відношенні до України.

Більшість активів, що існували в Криму, були перезареєстровані за російським законодавством. Лише незначна частина бізнесу (але не завжди активів, особливо необоротних) перереєструвалась на материковій частині України. Державне та комунальне та частково приватне майно було незаконно націоналізоване, частину таких об'єктів пізніше продали російським приватним інвесторам.

Україна як держава втратила чимало активів (\$14 млрд), які належали органам влади та державним підприємствам. Що стосується фінансових потоків, на відміну від традиційних доходів бюджету, які є похідною економічної діяльності, лиш втрату доходів від оренди місця для Чорноморського флоту РФ (або, теоретично, іншої держави) можна розглядати як справжню втрату.

Втрати громад обмежуються втратою активів комунальних підприємств (\$2 млрд). З огляду на їх типову роль в економіці України (обслуговування житла, постачання та відведення води, інфраструктура населених пунктів), на них припадає незначна частка загальних втрат.

Втрати приватних інвесторів — одна з найбільших статей втрат від окупації (\$18,5 млрд). Найбільші матеріальні активи неможливо було вивезти або продати. Крім того, певна частина таких активів (насамперед, це стосується природних монополій) була націоналізована.

Втрата активів позначилася не лише на бізнесі окремих бізнесменів. Певні активи входили до складу національних ланцюжків створення доданої вартості. За різними оцінками, проведеними іншими дослідниками, з врахуванням цих факторів, кумулятивний ефект від анексії на ВВП складає 4,6-14,7% (тобто, більше за частку Криму в українському ВВП).

Населення могло втратити житлову нерухомість (загальна вартість на момент початку тимчасової окупації \$43 млрд) та втратило доходи (порівняно з нейтральним сценарієм розвитку подій).

Таким чином, від тимчасової окупації в тій чи іншій мірі постраждали всі без виключення групи стейкхолдерів в Україні — ті, хто був на материку, ті, хто переїхав на материк, та ті, хто залишився на півострові.